

INNEHÅLL

Kustfisket Sören Johansson	2
Lax- och nättångfisket i Umeälven Bertil Öhman	18
Fisket i inlandet – nytta och nöje Erik Fisk	26
Katsor i Bursiljeträsket och Andersvattnet Anders Huggert	34
Fisket kring Holmöarna Åke Sandström	41
Slupen – en förlorad bottnisk båttyp? Åke Sandström	53
Västerbottens sportfiskeklubb Sture Hedberg	58
Nära notiser	61

I detta nummer

Fiskets historia i Västerbotten är temat för årtusendets första nummer. Det handlar om det "kommersiella" fisket längs kusten och i älvarna och vi får också några glimtar från husbehovs- och sportfisket i inlandet.

Temanumret inleds av förra detta länsfiskerikonsulent *Sören Johansson*, Umeå. Johansson var själv yrkesfiskare innan han började studera vid Statens Fiskeritjänstemannaskola i Göteborg för att bli fiskerikonsulent.

Bertil Öhman från Vindelns är numera kanske mest känd för sitt arbete med tidsskriften *Röster från Vindeln*, men även han har under hela sitt yrkesliv sysslat med fiskefrågor – bland annat vid Vattenfalls laxodlingsanstalt i Norrfors utanför Umeå. Öhman har särskilt intresserat sig för fiskekulturen i Umeälven och Vindelälven och han berättar om fångster och redskap innan Umeälven reglerades fullt ut.

Erik Fisk har också arbetat som fiskerikonsulent. Fisk hade statens vatten ovanför odlingsgränsen som sitt ansvarsområde och han beskriver de naturgeografiska förutsättningarna för fiskbestånden liksom de regleringar och åtgärder för att förbättra fisket – på gott och ont – som gjorts från statens sida genom tiderna.

Arkeologen *Anders Huggert*, museet, berättar om några intressanta fynd i ett par sjöar i mellersta Västerbotten. Det är så kallade katsor, ålderdomliga fångstanordningar med ursprung i förhistorisk tid. De fascinerande lämningarna som är fullt synliga i sjöarna väcker många frågor om ålder och utbredning.

Läraren och språkforskaren *Åke Sandström*, som genom sitt trägna samlingsarbete varit med och skapat förutsättningarna för Holmöns Båtmuseum, bidrar med en uppsats om namnskicket på nät och fiskeplatser kring Holmöarna. Laxfisket var de jordägande böndernas privilegium vilket säkert har bidragit till att mycket speciella och ålderdomliga fiskemetoder var i bruk långt fram i vår tid.

I sin andra artikel berättar Sandström om en försvunnen båttyp från Holmön – *Holmöslupen* – som i vår rekonstrueras och byggs i museet i Umeå med hjälp av båtbyggaren Thomas Distler.

Till sist tecknar Sture Hedberg i några korta drag Västerbottens sportfiskeklubbs historia, klubben som är en av landets äldsta fiskeklubbar.

Västerbottens läns hembygdsförbund vill framföra ett varmt tack till Länsstyrelsen i Västerbottens län och Västerbottens läns landsting som stöttat produktionen. Ett tack riktas också till Nordiska museet i Stockholm där Ossian Olofssons fotografier och arkivalier är bevarade.

Strömmingen gälas.
Finnhällan,
Skellefteå 1931.

Det finns en spännande samling fotografier i Nordiska museet som med enastående sakkunskap och noggrannhet skildrar traditionellt fiske runt om i Sverige. Redskap, båtar, fiskare, fångster och fångstmetoder – bilderna är ovärderliga dokument över en svunnen tid som visar yrkesfiskarnas hårda villkor och arbete för knappt hundra år sedan. Bland fotografierna som är tagna av fiskeriintendent Ossian Olofsson (1886–1973) finns också anteckningsböcker med värdefulla intervjuer och teckningar. Olofsson var från södra Sverige men han tjänstgjorde i Övre Norrland under mellankrigstiden och hade under sin tid här stort inflytande över särskilt laxfis-

kets utveckling i norrlandsvattnen. Olofsson var redaktör för Svensk fiskeritidskrift under många år och han har också skrivit eller medverkat i flera böcker.

Ossian Olofssons fotografier har inte presenterats i någon större skala tidigare och därför är det extra roligt att han får bidra med en så stor del av illustrationerna i detta temanummer kring det västerbottniska fiskets historia. Samtidigt har vi glädjen att öppna en fotoutställning med ett ännu större urval av hans bilder. Utställningen som heter *Fiskebilder. Fotografier av Ossian Olofsson från 1920- och 1930-talens Västerbotten* öppnar 2 april 2000 och visas i museets galleri hela sommaren.

OLA KELLGREN

Kustfisket

SÖREN JOHANSSON

Några Holmsundsfiskare vittjar strömmingsryssjan. Det ser både riskabelt och farligt ut men faktum är att drunkningsolyckor inte var särskilt vanliga eftersom fiskarna visste vad det var de sysslade med och inte tog några onödiga risker.

Fiskets betydelse som näringsfång längs Norrlandskusten kan inte underskattas. Dess historia det senaste seklet är historien om förändring och utveckling som går hand i hand med bondesamhällets och senare det moderna industrisamhällets framväxt och utveckling. Författaren ger en fascinerande inblick i det moderna fiskets förutsättningar och visar bland annat på omfattande kontakter fiskare emellan, både över Kvarken och söderut längs kusten. Fisket var ursprungligen en viktig bisyssla till jordbruket eller andra näringar som hade med havet att göra men blev med tiden i och med förbättrade – och dyrbara – redskap alltmer blev ett självständigt yrke med egna och starka intresseorganisationer. Det västerbottniska fisket har också påverkats av händelser långt utanför landets gränser, under de båda världskrigen till exempel ökades efterfrågan och avsättningsmöjligheterna mycket kraftigt.

Jakt och fiske som näringsfång var av naturliga skäl av avgörande betydelse när Norrlandskusten befolkades. Även om fiskeredskapen var av primitiva var bestånden av fisk desto rikligare. Det finns emellertid få lämningar vid förhistoriska boplatser som pekar på fiske. En möjlig förklaring till detta är att små spröda fiskben förmultnar lättare jämfört med ben från stora däggdjur.

Till en början var kustfisket säkert något som varje bosättning eller familj höll på med för att klara försörjningen, men framme vid 1200-talet eller 1300-talet är det troligt att vissa grupper specialiserat sig just på fisket.

Influenserna till kustfisket kan sökas i södra delarna av landet, men även från Österbotten på andra sidan Kvarken. Fisket började tidigt

utvecklas i de södra delarna av Bottniska viken och Gävlefiskarna erhöll redan på 1500-talet privilegium på allt fiske efter Norrlandskusten. Privilegierna fanns kvar i olika former ända fram till slutet av 1700-talet. Det var under den tiden som det fiskande borgerskapet i Gävle företog sina långresor till Gävlebohamnarna ända upp i norra Ångermanland och sannolikt även södra Västerbotten. Det förekom förstås många stridigheter om fisket mellan Gävlefiskarna och de lokala fiskare/bönder som hade svårt att acceptera de långväga besökarna. Gävlefiskarnas långfärder torde ändå varit till stor fördel eftersom de introducerade många nya fiskemetoder, fiskeredskap med mera. Det är också troligt att de bofasta fiskarna/bönderna övertog bosättnings-

arna som övergavs när långfärderna och privilegierna upphörde.

Kontakterna över havet mot Österbotten var också viktiga. Finska kustfiskare var mycket skickliga att utveckla redskap och fiskemetoder vilka till sist letade sig över till Västerbotten. Utbytet med Österbotten främjades också av säljakten och de så kallade långfärderna under vårvintern. Vindar och isförhållanden medförde ofta att västerbottiska och österbottiska säljägare träffades både ute på isarna eller på naturliga land-

ningsplatser som Holmögadd och Bjuröklubb. De flesta säljägare var också fiskare vilket gjorde det naturligt att man också utbytte erfarenheter kring fisket.

Som nämnts tidigare bedrevs fisket i Västerbotten ofta i kombination med annan verksamhet. Det var vanligtvis olika former av jordbruk, men lotsar, fyrapersonal med flera drygade också ut inkomsten med fiske. Böndernas fiske var i stor utsträckning inriktat på strömming eftersom den sensommarlekande strömmingen passade bra för fiske mellan

IVAR ARWIDSSON/NORDISKA MUSEET

Ljustring i Medle, troligen vid Storaurn cirka 1 km ovanför Selsforsen i Skellefteälven. Till vänster Nils Lundström, bonde och slaktare i Medle tillsammans med Anders Holmlund från Slind. Bilden från 1913 är en rekonstruktion – ljustringen bedrevs normalt nattetid för att fisken skulle dras mot elden i brandjärnet. Bytet är en så kallad vraklax, det vill säga en utlekt lax på väg tillbaka till havet.

slätter och skörd. Snöan utanför Norrbyn och Fjäderägg norr om Holmön är exempel på fiskelägen som bönderna använde.

Heltidsfiske

Fisket specialiserades alltmer och många blev fiskare mer eller mindre på heltid medan andra fortsatte med ett fiske kombinerat med andra sysslor. Eftersom både tillgången på fisk och marknaden för fisk varierade kraftigt från en tid till en annan blev binäringsfiskare också yrkesfiskare under vissa tider.

Det totala antalet fiskare i början av 1900-talet var ca 1 000 efter Västerbottenskusten. I detta antal ingår förstås inte alla kvinnor och barn som på olika sätt deltog. Detta ska ställas i relation till befolkningen i kustkommunerna som då var något mer än hälften av vad den är i dag. Fisket var alltså en mycket viktig näring i kustbygderna.

Från 1920-talet fram till slutet av 1950-talet är antalet binäringsfiskare relativt konstant, omkring 400, medan yrkesfiskarna varierar mera i antal. Man kan av statistiken bland annat utläsa att yrkesfiskarna ökar kraftigt vid tre perioder; under första världskriget, depressionsåren 1928–1933 samt i anslutning till andra världskriget. Fisket som näringsfång under åren mellan de båda världskrigen kan karaktäriseras som en enda lång krisperiod. Fiskarna var för många och de stora fångsterna medförde mycket låga priser. Det förekom ofta att fiskaren tvingades vända ut igen för att tippa fångsten i havet. Det kan nämnas att priset på strömming under denna period sällan översteg 10 öre kilot. En av orsakerna till

OSSIAN OLOFSSON

Strömmingen skakas ur noten. Finnhällan, Skellefteå 1930.

det stora utbudet och de låga priserna var att fisket så smått började effektiviseras genom att båtmotorer blev vanligare och att maskinbundna, det vill säga maskintillverkade, redskap kom ut i handeln.

Under den här tiden började fiskarna också alltmer fundera över nödvändigheten att organisera sig över större kusträckor. Tidigare fanns föreningar för mindre områden av mer facklig karaktär, samt några få så kallade salteriföreningar som tog vara på medlemmarnas fångster för saltning som var den vanligaste konserveringsmetoden. År 1927 bil-

I köket på Lill-Haddingen utanför Obbola 1935. Sofia Sandberg, (f. 1857) och Olof Sandberg (f. 1854) ser till skötarna.

OKÄND FOTOGRAF/VBMA

Denna bild är också från Lill-Haddingen men den är något äldre. De stolta fiskarna som visar upp den fina laxfångsten är från vänster Elon Norström, Birger Brännström, Olof Sandberg, Jonas Brännström och Axel Sandberg. Bakom dem står Elof Bohlin, Gustav Olsson, Magda Brändström och David Brändström. Längst bak ses Hanna Svenonius och Emmy Hammarström.

OKÄND FOTOGRAF/VBMA

dades Västerbottens fiskareförbund som i sin tur var med 1934 och bildade det som blev Svenska Ostkustfiskarnas Centralförbund.

En av de främsta anledningarna till bildandet av SOC var att regeringen samma år införde den så kallade strömmingsauktoriseringen. Denna reglering, som innebar ett slags monopol på i första hand handeln med strömming, betydde mycket för fisket vid Norrlandskusten. Den ledde också till att fiskarna i flera kustlän i högre grad organiserade sig även om Västerbottensfiskarna inte anslöt sig förrän 1942.

Kriget innebar stigande priser

Andra världskriget medförde kraftigt förbättrade avsättningsmöjligheter, praktiskt taget all fisk kunde säljas till betydligt bättre priser. Priset på strömming steg från 10 till 50 öre på några få år och fångstmängden fördubblades. För andra arter som sik, lax med mera var förbättringen ännu större. De nya förhållandena för fiskerinäringen gjorde att fattiga fiskare som haft svårt att försörja sin familj fick helt förändrade livsvillkor. Dåliga bostäder kunde förbättras eller ersättas med nya, investeringar kunde göras i nät, ryssjor, båtar, motorer, bryggor med mera. Under den här tiden byggdes också flera salterier som tog hand om och distribuerade en stor del av framför allt strömmingsfångsten.

Till skillnad från förhållandet efter första världskriget försämrades inte marknaden efter krigslutet. Priser och efterfrågan höll sig på relativt bra nivå långt in på 1950-talet även om den inte höll jämna steg med inflationen.

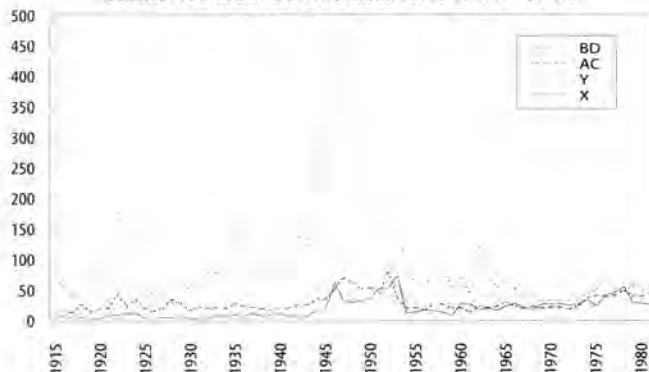
En viktig faktor bakom detta förhållande var strömmingsauktoriseringen som lett till att fiskarägda försäljningsföreningar kunde byggas upp som också bedrev handel med övrig fisk. Under 1950-talet torde 90% av handeln efter Norrlandskusten ha gått genom fiskförsäljningsföreningarna. Under den här tiden moderniserades också fisket kraftigt. Nylonnäten gör sitt intåg och dubbelknutna nät höjer kvaliteten.

Nedgång i slutet på 1950-talet

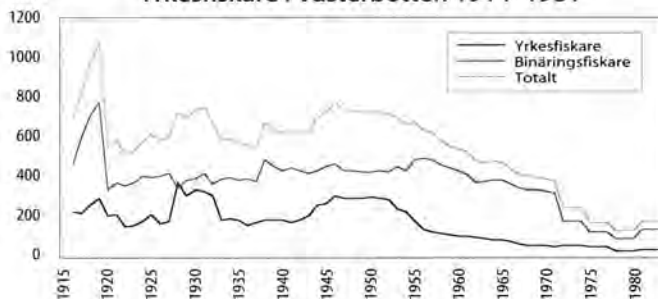
Investeringsviljan och optimismen är stor fram till slutet av 50-talet. Då stagnerar och minskar försäljningen av strömming som till dess svarat för halva fångstvärdet. Även laxfångsterna börjar minska på grund av att havsfisket, där nylon garnet också tagit över, kommit igång på allvar, och det höjda priset på lax inte kunde kompensera fångstbortfallet. Nu börjar en mycket kraftig minskning av antalet fiskare och därmed fångsterna i det västerbottniska kustfisket. Antalet yrkesfiskare började sjunka redan i inledningen av 1950-talet, mest på grund av relativt hög medelålder i fiskarkåren, medan antalet binäringsfiskare var ganska stabilt. Rationaliseringarna i fisket medförde däremot att fångstmängden per fiskare ökade.

Trots försök med nya fiskemetoder som trålfiske fortsätter minskningen av både fångst och antal fiskare kraftigt under 1960-talet. I början av 1970 var antalet yrkesfiskare ca 50 och binäringsfiskarna ett hundratal. Denna utveckling har varit i stort sett identisk över hela landet, och den har drabbat framför

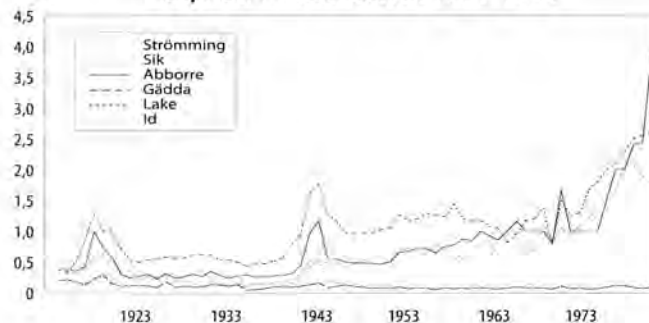
Laxfisket vid Norrlandskusten 1914–1980

Yrkesfiskare i Västerbotten 1914–1981

Fiskpriser i Västerbotten 1914–1980

Källa: SCB, officiell statistik för fiske.

Strömmingen gick till rekordartat i början av juni 1951, åtminstone i mellersta Västerbotten. Täfteåfiskarna hävade in 6–7 ton i veckan till ett kilopris av ca 50 öre. Vid den här tiden fanns ca 300 yrkesfiskare i länet och lika många binäringsfiskare. Strömming var den viktigaste bytesfisken och årsfångsterna uppgick till mellan 1 000 och 2 000 ton.

allt småskaligt kustfiske som inte gått att rationalisera på samma sätt som havsfisket. Statmakernas stöd till fisket har också i första hand gått till fisken där det funnits rationaliseringsmöjligheter på samma sätt som inom jordbruket.

Den negativa utvecklingen för kustfisket i Västerbotten har fortsatt under 1900-talets sista decennier. Antalet fiskare och fångst har dock varit relativt stabilt under 1990-talets senare hälft, men medelåldern bland yrkesfiskarna är oroväckande hög.

Nya problem för yrkesfisket

Istället har ett nytt och faktiskt oväntat problem dykt upp för fisket. Under alla tider har sälen varit till både bekymmer och glädje för fiskarebefolkningen. Sälen både "vittjar" och förstör fiskarens redskap. Å andra sidan var den också för de flesta fiskare en tillgång genom den jakt man bedrev. Det var kanske inte så många Västerbottensfiskare som deltog i de omtalade långfärderna, men många jagade säl under dagsturer ute på isen eller på kobbar och skär under andra delar av året. Jakten upphörde i stort sett under 1960-talet eftersom sälen minskade i antal på grund av olika miljögifter men den förbjöds först i mitten av 1970-talet.

Nu har vi fått en situation där sälbeståndet visar på en normal reproduktion och därmed ökar kraftigt. Helt naturligt har sälen blivit en vanlig syn vid fiskarens redskap men nu får fiskaren inte över huvud taget röra den eller än mindre skjuta den. Detta upplevs mycket frustrerande för fiskarna förutom det faktum

att en stor del av inkomsten går förlorad. Många fiskare känner att deras näring offras för att resten av samhället har dåligt samvete för utsläppen i haven som höll på att ta kål på sälstammen.

Finnhällan,
Skellefteå 1928.

STRÖMMINGSFISKET

I början av 1900-talet dominerade strömmingsfisket i det västerbottniska kustfisket och så hade det varit under mycket lång tid. Även om det var betydelsefullt finns en skillnad mot de södra delarna av Bottniska viken där strömming svarar för mer än 90% av fång-

sten. Strömmingen är en ren saltvattenfisk och kan därför inte leva i sötvatten. Längre upp i Bottniska viken blir salthalten allt lägre och i Kvarkenområdet är den endast 4–5 promille. Det innebär att förutsättningarna för saltvattenfiskar blir sämre, och för strömmingen betyder det att den är mera småvuxen och att bestånden inte blir så täta. Av den anledningen har strömmingsfisket varit mycket större i Ångermanland och allra störst var det i Gästrikland.

Under 1900-talets första årtionden var skötarna det vanligaste redskapet även om storryssjor hade börjat användas. I södra delen av länet inleddes fisket efter islossningen van-

ligtvis i början av maj. Då fiskade man den vårlekande strömmingen och detta fiske hade sin kulmen i mitten av juni. Man lade i regel skötarna i form av en P-krok med en arm som ledde strömmingen i den fångande delen. Fisket pågick hela sommaren om än i mindre omfattning än under lektiden.

Det fanns även ett strömmingsbestånd som lekte under sensommaren fram till slutet av augusti. Fram till andra världskriget var denna strömming den dominerande och den stod för de största fångsterna. Det var också under den säsongen som huvuddelen av saltströmmingen lades in. Saltning var i stort sett det enda sättet att lagra strömmingen för konsumtion under vintern. Många fiskare saltade därför in själva och sålde direkt till konsumenten.

Salterierna

Saltning av strömming i mera organiserad form började så smått under 1910-talet men fick ingen större omfattning förrän auktorisationen av strömmingshandeln infördes 1935 och sedan andra världskrigets utbrott 1939.

Den första salteriföreningen bildades 1903 i Krikehamn, Nordmaling. Det var sannolikt två bröder Nyberg som fiskade och lade in både saltströmming och surströmming. Någon större omfattning fick aldrig detta salteri.

Länets första större salteri byggdes i mitten av 20-talet vid Jebäckssundet på Holmön. Det var grosshandlare J.Ad. Forsberg i Umeå som startade verksamheten under namnet Holmöns Nya Salteri. En salteriförening hade tidigare startats på Holmön men verksamheten fick under Forsbergs ledning betydande om-

Interiör från salteriet i Täfteå, Sävar 1931.
Strömmingen gälades och lades in i stora laggade kar.

fattning och 1929 saltades 150 ton saltströmming. Förutom saltströmming producerades även surströmming, böckling (rökt strömming) samt böckling inlagd i olja. Produkterna från salteriet såldes över hela landet och exporterades till USA, Kanada och Finland. Under säsongen sysselsattes ca 15 personer vartill "kommer en stor mängd pojkar som gälade strömming".

När auktorisationen av strömmingshandeln infördes 1935 bildades snabbt fiskförsäljningsföreningar som då auktoriserades av statens livsmedelskommission. I Västerbotten bildades en sådan länsförening först 1942. För att få avsättning för strömmingen startades flera salterier vid Västerbottenskusten, från söder räknat Järnasklubb, Norrmjöle, Obbola, Täfteå, Burvik och Kåge.

Fiskarnas föreningsrörelse

Redan i slutet av 1800-talet började fiskare runt den svenska kusten att organisera sig. Till en början var avsikten att mera allmänt "främja utvecklingen" av det svenska fisket. Detta arbete bedrevs av Svenska Fiskareförbundet som bildats 1897. Ganska snart började det emellertid att ställas krav om länsvisa föreningar av mera yrkesbetonad art och 1928 bildades Västerbottens läns Fiskareförbund. Eftersom 1920- och 30-talen var mycket svåra gjordes många försök att samla fiskarna i en för hela ostkusten gemensam organisation, som framför allt skulle främja avsättningen av i första hand strömming. Efter ett misslyckat försök den 20 mars 1935 att ombilda Svenska Fiskareförbundet till en förening bara för yrkes-

Båtbyggaren och fiskaren Abel Jonsson från Täfteå, Sävar, var en känd profil i fiskarkretsar. Han föddes 1890 i en släkt som sysslat med fiske sedan urminnes tider. Jonsson var också aktiv i föreningslivet, bland annat som ordförande i Umeåortens fiskförsäljningsförening när den bildades 1941. Foto 1931.

fiskare, samlades de som stött förslaget till ett möte dagen efter och bildades Svenska Ostkustfiskarnas Centralförbund. SOC kom att fylla en viktig funktion för fisket på den svenska ostkusten.

Bildandet av SOC hade starkt samband med den auktorisation av handeln med strömming som infördes bara några månader före SOC:s tillkomst. Förbundet fick i uppdrag att orga-

nisera fiskarnas ekonomiska föreningsrörelse genom vilken den auktoriserade handeln skulle bedrivas. Arbetet gick snabbt och snart hade de flesta ostkustlän en fiskförsäljningsförening. Västerbotten fick emellertid inte en försäljningsförening för hela länet förrän 1942. Orsaken till detta var sannolikt meningsskiljaktigheter mellan Skellefteåfiskarna, som redan 1930 bildat en förening, och Umeåortens fiskeförsäljningsförening som inte bildades förrän 1941. De fördelar som auktorisationen innebar ledde till sist att man kunde enas om en sammanslagning av de båda föreningarna.

Auktorisationen innebar att föreningarna kunde bygga upp en omfattande och ekonomiskt stabil verksamhet inom fiskhandeln. Det monopol på strömmingshandeln som auktorisationen innebar var en bra grund för handeln med även annan fisk. Krigsåren med dess livsmedelsbrist innebar också att föreningarna stärkte sin ställning på marknaden. Efter kriget och fram till slutet av 60-talet svarade fiskförsäljningsföreningarna för 80–90% av fiskhandeln på Norrlandskusten. Auktorisationen av handeln med strömming upphörde 1967.

Gösta Skoglund

Det är inte möjligt att skriva om fisket i Västerbotten och fiskarnas organisationer utan att nämna Gösta Skoglunds insatser. För västerbottningarna är han känd som riksdagsman för Västerbotten i 30 år, statsråd i 8 år, landstingsledamot i 35 år och för avgörande insatser för tillkomsten av Umeå universitet.

Gösta Skoglund kom från Hudiksvall där hans far Hjalmar Skoglund var fiskeriinstruktör, och han var därför väl förtrogen med fiskerinäringen och dess problem under 1920- och 30-talen. När han som lärare kom till Umeå 1927 var han redan redaktör för tidningen Ostkusten – det var han för övrigt ända fram till 1957 – som då var ett organ för fiskarna i Gävleområdet men som kom att omfatta hela ostkusten. Gösta Skoglund hade ett avgörande inflytande vid tillkomsten av Svenska Ostkustfiskarnas Centralförbund och han var också en av de drivande krafterna bakom införandet av strömmingsauktorisationen. Han var under lång tid ordförande för både Västerbottens Fiskareförbund och SOC och han företrädde Västerbottens fiskare i olika länsorgan. Han var ledamot och ordförande i länets fiskenämd fram till 1979.

Storryssjorna

En storryssja är som namnet säger en storryssa med band eller bågar som är mer än 150 cm i diameter. De första storryssjorna introducerades i Västerbotten från Österbotten och var troligen ganska små. Fiskaren Ögren från Kråken berättade för fiskeriintendenten Ossian Olofsson att när han var 15 år (omkring 1880) kom finnar över till Godhamn och började fiska med storryssjor, men att det dröjde ytterligare tio år innan de själva började fiska med storryssjor. Storryssjorna användes till en början mest inomskärs för fångst av gädda, abborre, braxen och sik med mera men kom så småningom också att användas i strömmingsfisket.

Strömmingsfiskarna Åke Avander och Fritz Holmgren från Avan, Lövänger vittjar storryssjan. Ryssjorna vittjas varje dag om vädret tillåter eftersom fisken fort blir dålig i det sommartempererade vattnet. Foto 1961.

Storryssjan utvecklades och blev större och i början av 1920-talet var den allmän och ersatte därmed näten vid laxfiske. Den blev ett effektivt redskap vid lax- och sikfiske. Så effektiv att man på många håll ansåg att den hotade framför allt sikbestånden. Storryssjefisket blev därför alltmer reglerat både genom fiskestadgorna och inom byasamfälligheterna. På Holmön till exempel var storryssjefiske, som Åke Sandström visar i sin artikel, förbjudet ända till mitten av 50-talet.

I slutet av 60-talet började storryssjorna bytas ut mot de ännu större lax- eller kombifällorna. De kommer också från Finland och har nu nästan helt ersatt storryssjorna.

Båtmotorerna

Att ta sig fram med hjälp av åror och segel var förstås länge den enda möjligheten. Detta faktum gav en stark begränsning av rörligheten och man var mycket beroende av väder och vind. Det var också tidskrävande att segla

Väl iland packas strömmingen i lådor och vägs för vidare transport med lastbil.

eller ro mot vinden. Fiskade man lite längre ut fick man oftast övernatta i båten i väntan på att redskapen skulle tas upp. Många fiskedagar gick till spillo på grund av dåliga väderleksförhållanden.

Det första åren på 1900-talet började motorer användas i fiskebåtarna. Det var i Gävleområdet som de fick en mera allmän användning och antalet motorbåtar där steg från 4 st 1905 till 85 st 1909. Detta visar vilken respons motorerna fick bland fiskarna. I Västerbotten dröjde det en bit in på 10-talet

innan de första båtmotorerna kom till användning. Det som sannolikt bromsade utvecklingen var helt enkelt ekonomin. Förtjänsten i fisket var dålig och det fanns inga pengar att köpa motorer för. Under första världskriget ökade efterfrågan på fisk vilket ledde till stigande priser och då fick många yrkes- och binäringsfiskare möjlighet att investera i båtmotorer även om det fortfarande fanns många kvar som rodde eller seglade.

De första motorerna var nog av amerikanskt ursprung och ett vanligt märke var Meteor,

en 1-cylindrig tvåtaktare på 3 hkr. Alltefter-
som började det dyka upp svenska fabrikat
som de välkända Solo-, Penta- och Albin-
motorerna liksom den finska Wikström-mo-
tor.

Motorerna innebar att fisket effektiviserades och kunde bedrivas inom mycket större områden. Beroendet av vinden minskades även om det inte gick att fiska i allför hårt väder. Det blev möjligt att gå tillbaka till hamnen och sova några timmar innan redskapen skulle tas upp. Men med motoriseringen följde också mera utgifter; vinden i seglen kostade inget, men bensin och fotogen ökade kostnaderna. Under andra världskriget när praktiskt tagit alla fiskare skaffat båtmotorer blev det på grund av ransoneringsbestämmelser svårt att få tag i bränsle. Även om fiskarna fick extra tilldelning eftersom fisket var viktigt för folkhushållet fick man ändå spara på förbrukningen och segel och åror kom åter till användning.

Tillverkning och handel med fiskeredskap

Fiskaren (eller han hustru!) svarade för tillverkning av redskap långt på 1900-talet. För de kraftigare redskapen som ryssjor och laxnät använde man lingarn och till skötar och nät bomullsgarn. Lingarn köptes antingen tvinnat eller så tvinnade man det själv. Det var vanligt att fiskhandlarna sålde garn och annat som behövdes för att tillverka redskap.

Maskiner för tillverkning av nät började användas i England och Tyskland sannolikt redan före sekelskiftet 1900. Dessa tidiga nätmaskiner band näten med så kallad enkel-

knut. Enkelknuten lossnade ofta och maskorna drogs isär med påföljd att nätets effektivitet kraftigt minskade.

Först en bit in på 1910-talet, sedan Lindeman OY i Vasa startat en nätfabrik med tyska maskiner, kom maskinbundna nät till någon större användning i Västerbotten.

Någon industriell tillverkning av nät fanns inte i Sverige förrän 1948 då företaget Laxen etablerades på Teg i Umeå. Då hade Anders Ohls på Björkö utanför Vasa uppfunnit en nätbindningsmaskin som kunde binda med dubbelkut vilket höjde kvaliteten på näten kraftigt. Det var Bertil Bourwall, även känd som fotograf med företaget Foto BeWe, som startade tillverkningen i samarbete men en annan känd Umeåföretagare, Erik Modig. Etableringen skedde i samarbete med Lindemans i Vasa och uppfinnaren Anders Ohls. Då var det fortfarande bomullsgarn som användes för de fintrådiga näten, men redan 1950 började man använda Perlon, ett nylonmaterial, och 1955 hade man helt övergått till heldragen och spunnen nylon.

En förutsättning för att binda eller väva nylonnät är att de knyts med dubbelknut, så etableringen av Laxen och de nya maskinerna kom vid en mycket lämplig tidpunkt och produktionen ökade kraftigt under 50-talet.

Introduktionen av nylongarn i fiskeredskapen var något av en revolution. Lin- och bomullsgarn var inte lika starka som nylon och de ruttnade lätt om de inte fick torka ordentligt efter användning. De skulle också impregneras, eller tålas, som det kallas här i Västerbotten.

Till sale

Laxens Nät-

STÖRRE FÅNGST!

Monylnät*

Nylonnät

Bomullsnät

Patenttelnar

* Av heldragen fråd

— kvalitetsmärket för nät och telnar.

AB LAXENS

UMEÅ 5391

Fiskeredskapsfabrik

TEG UMEÅ 291

LAXENS REDSKAP SÄLJAS GENOM FISKERIFÖRENINGAR
REDSKAPSHANDLARE, JÄRN- OCH SPORTAFFÄRER

Nylonnäten innebar att man kunde använda dem dag efter dag utan torkning och dessutom var de betydligt "fiskligare" än bomullsnäten. Man kan också i statistiken utläsa att medan antalet fiskare minskar kraftigt ökar fångsten per fiskare.

När det gäller handeln med fiskeredskap var Lindgrens i Täfteå något av en institution. Från att ha varit en lanthandel som även försåg fiskare med garn och andra fiskeförnödenheter, kom Viktor Lindgren att mer och mer specialisera sig på fiskeredskap. Han svarade för en stor del redskapshandeln efter Norrlandskusten under 50 år. De fiskförsäljningsföreningar som byggdes upp genom strömmingsauktorisering började också att sälja redskap till sina medlemmar.

Fiskerilagstiftningen

I Sverige är allt fiskevatten i sötvatten och vid kusten ut till 300 m (180 m före 1951) från land enskilt och det tillhör fastigheterna eller

byalagen. Det betydde att yrkesfiskarna vid kusten måste arrendera de fiskeplaster som skulle användas om de inte själva ägde rätten att fiska. Strömmingsfisket lite längre ut vid grund och små skär tillhörde emellertid staten och var därmed fritt.

Yrkesfiskare kände sig naturligt nog begränsade i sin yrkesutövning av fiskerättsförhållandena och krävde ändringar i lagstiftningen så att de skulle få större rörlighet. Det var under andra världskriget som kraven började få större tyngd och till 1950 års riksdag lades förslag om en helt ny lagstiftning som emellertid inte innehöll några egentliga förändringar vad gäller Norrlandskusten.

Vid behandlingen av förslaget i jordbruksutskottet fick man dock igenom ändringar så att fisket med rörliga redskap – nät, skötar, krok med mera – blev fritt vid Norrlandskusten för varje svensk medborgare. Även här spelade Gösta Skoglund en viktig roll.

Lagändringen mottogs förstås mycket positivt av de flesta yrkesfiskare som nu kunde fiska med nät och skötar var som helst. Ganska snart uppstod dock vissa bieffekter eftersom det nu var fritt för alla. När också nylonnäten kom till mera allmän användning kunde man i större utsträckning fiska på fritiden eftersom redskapen inte behövde någon egentlig skötsel. Det blev mer och mer vanligt att till exempel industriarbetare fiskade på sina lediga skift.

Efterhand blev kritiken mot reglerna starkare och starkare och frågan har behandlats i flera utredningar. Inte förrän 1993 ändrades lagen och den innebär nu att den som inte är yrkesfiskare bara får använda ett begränsat antal nät.

Trålfiske

Trålfisket har varit en vanlig fiskemetod på Västkusten och i Östersjön under en stor del av 1900-talet. Eftersom det traditionella strömmingsfisket fick sämre och sämre lönsamhet började några fiskare, först i Lövånger och senare i Sörmjöle och Skellefteå, att försöka med trålfiske med mindre båtar. Resultaten var tidvis lovande men fångsterna alltför ojämna och säsongen alltför kort för att det skulle kunna bli en mera etablerad fiskemetod i länet. Under några år bedrev två fiskare från Skellefteå trålfiske med en något större båt och fiskade i Östersjön under vinterperioden. En av anledningarna till att trålfiske efter strömming inte blivit någon framgång är att det sannolikt finns mindre mängd strömming här än i Östersjön och södra Bottenhavet.

Trålfiske efter siklöja i Norrbotten har pågått med stor framgång sedan början av 60-talet. I norra delen av Västerbottens kust, Skelleftebukten–Byske, finns också siklöja, men de försök med trålfiske som gjorts har visat att bestånden inte är tillräckligt stora för att det ska löna sig.

Inför det 21:a århundradet

Situationen för det västerbottniska yrkesfisket har som framgått försämrats kraftigt sedan 50-talet. En viktig orsak till detta är förstas att lönsamheten i strömmingsfisket sjunkit ordentligt genom lägre konsumtion och konkurrensen från det storskaliga havsfisket. Under de två senaste decennierna har även två andra faktorer inverkat på förutsättningarna. Lönsamheten i laxfisket har försämrats kraftigt, främst på grund av import av norsk odlad lax, och gråsälsstam-

REUTERS/STROMMORIN

men har vuxit ordentligt. Sälstammens storlek är nu det allvarligaste hotet mot det begränsade yrkesfiske som fortfarande finns kvar.

I det perspektivet kan man så här i början av det nya millenniet lätt ge en dyster prognos. Det finns dock vissa tecken på att utvecklingen kan vända. EU har i sin strukturplan för de kommande sju åren för första gången lyft fram det småskaliga kustfisket som ett prioriterat område. Tidigare har i stort sett allt stöd fokuserats på storskaligt havsfiske. Det finns också tecken på att politiker och andra beslutsfattare inser vilket hot som en obegränsad tillväxt av sälstammarna utgör.

Låt oss ha förhoppningen att dessa positiva faktorer ska slå igenom så att vi kan ha en aktiv fiskerinäring även längs vår del av kusten.

Det moderna kustnära fisket i dag sker med lätta och snabba plastbåtar, nät och skötar av nylon och endast ett par man ombord. Antalet yrkesfiskare i Västerbotten har sjunkit ned till ett knappt 20-tal licensierade heltidsfiskare.

Lax- och nättingfisket i Umeälven

BERTIL ÖHMAN

”Knappast någonstades i Europa finner man ett rikare laxfiske än i Bottniska viken upp mot Lappland, från vars fjäll och slätter väldiga älvar med sött vatten flyta ned. Det är en skön syn att här se laxarna likt krigare i glimmande vapenskrud mitt i solgasset gå upp från havet mot strömmen, helst då de följa efter varandra i så stor mängd, att även vattnen högt uppe i bergen få byte till övers för dem som fiska där.”

Olaus Magnus ord från 1500-talets mitt låter som en beskrivning av en överklig dröm. Till havet rann ett otal strömmar med förutsättningar att ta emot den stigande laxen, som sökte platser för lek och uppväxt för avkomman. Vattnen var rena och uthavsfisket efter lax ännu inte ens en tanke. Men insikten om det stora ekonomiska värdet i laxen var allmän. Redan från 1300-talet finns skriven vittnesbörd därom. Uppsala domkyrka var tidigt i besittning av laxfisket i Rickleån och Umeälven. Helgeandshuset i Stockholm fick genom ett testamente 1337 andel i laxfiske i Byskeälven. Kronan sökte alltmer få kontroll över det värdefulla laxfisket, och de kyrkliga fiskena drogs senare in till statsmakten av Gustaf Vasa. Just genom denna dragkamp finns det goda redovisningar över fisket i de olika älvarna, särskilt sedan skattläggningen

införts. Kronan hade dels lagt under sig egna fisken, bland annat i nedre Umeälven, dels förbehållit sig rätten till andelar av böndernas laxfångster. Många av Västerbottens älvar och åar berördes av detta.

Det finns genom århundradena namngivna laxfisken i hela Umeälven ända upp till det ursprungliga vandringshindret vid Fällforsen. I Vindelälven är det i Degerfors (nuvarande Vindelén) som man kan finna det längst upp belägna skattefisket. Det omnämns redan i Jordaboken 1543, där det sägs ”Wnder thenna by Degerfforsa ligger laxa ffiiskiee och görs ther effther årliga affratzs peninga.” (Norrländska samlingar sidan 296). Då finns fyra namngivna bönder i byn. I en handling från 1649 sägs Degerfors laxfiske vara taxerat för 40 rökta laxar. Det bör ha motsvarat ca 400 kg eller 2–3 tunnor. Ett laxfiske om-

Laxmina som låg något uppströms Klabböle kraftverk i Umeälven, Klabböle skymtar för övrigt till vänster i bild. Bilden togs 1932 då minan ännu var i bruk. Hela anläggningen var borta i slutet av 1950-talet och i dag finns knappt några synliga spår kvar.

nämns också ligga under Vännfors by vid Vindelälven.

För att kunna ta tillvara fångsten, salta och förpacka den i tunnor för vidare leverans, byggdes det så kallade kronobodar med inventarier. I räkenskaperna för 1549 omnämns tre bodar i Ume socken; i Sörfors, i Norrfors samt i Klabböle. Boden i Norrfors var störst med fyra kar rymmande tillsammans 2 läster lax. (1 läst = 12 tunnor, 1 tunna = 145 kg). I bodarna fanns även andra inventarier som tunnor och båtar samt givetvis ett lager av det nödvändiga saltet. En intressant uppgift finns från 1617 då fjällfloden tydligen

var ovanligt stor. Då steg floden så häftigt att vatten trängde in i "kongz Boden i Vmo hamn" och "skämde bort 7 t:r salt, så att därutaf intet slapp kvart." (Norrländska samlingar sidorna 302–303). Ume hamn var då belägen nedanför landsförsamlingens kyrka på Backen.

Olika former av redskap

Fisket bedrevs med olika former av redskap beroende på var i älvarna man fiskade. Från mynningen och upp mot de första strömmarna användes olika stängverk av pålar och nät som sträckte sig ut från land. Sådana kunde

Där fanns flera flera olika anläggningar vid sidan av den stora minan i Klabböle. Bilden visar en byggnad med två ingångsöppningar intill varandra och en uppdragen tina ovanför. Foto omkring 1930.

inte stå ute annat än under fångsttid. Även notdragning förekom, både i lugnvattnen vid till exempel Storsand, Myrsand och Röbäck och i forsarna längre upp. I forsarna krävdes annars mera beständiga byggnadsverk, och där timrades och stenfylldes kistor med så kallade tinor anbringade i genomströmningsöppningarna, ofta flera i rad. Kar eller så kallade laxminor i form av ett rum där laxen lockades in var en annan metod. Dessa vittjades genom att vattenströmmen avstängdes varvid utrymmet där laxen blivit instängd mer eller mindre torrlades och fisken kunde tas om hand. I de trånga tinorna fick inte särskilt många laxar plats varför det krävdes täta vittjningar om laxvandringen var stor. Om vattenströmmen genom tinan var hård var risken stor att laxen stressades till döds. En sådan fisk styvnar och blir inte lika lätt att hantera vid rensning och saltning.

Notvarpet i Klabböle

I Klabböle har funnits många anläggningar med tinor, men den sista generationen laxfiskare tog sina stora fångster i det välplacerade notvarpet i forsens nedre del. Där drog man not i skift då laxen gick till som bäst. Noten roddes ut med de stora specialbyggda båtarna med tvär akter som bar upp ett stort flak där noten var upplagd. Vid utläggningen roddes båten i en vid båge under vilken noten rann ut från bordet. Då båten sedan tog land drog manskapet in noten från två håll med en särskild teknik där undertelnen, som var försedd med tunga sänken, fick löpa in något före övertelnen med dess flöten. I gammal tid be-

stod sänkena av stenar som var sinnrikt inlagda i näverhöljen fästade vid telnen. Senare tillverkades sänkena av stora järnringar som lätt gled över varpets botten.

Ett bra notvarp skulle ha slät botten fri från stora stenar, annars kunde laxen smita ut där noten lyfte för att glida över en sten. Klabböles notstuga står ännu kvar på sin plats, men används nu som fritidshus. Isbod fanns också på platsen. Det är idag inte helt lätt att orientera sig om hur notvarpet såg ut då. De stora nedströmsgrävningarna i samband med kraftutbyggnaden har sänkt vattenytan och förändrat geografin betydligt.

Baggböleminan var landets största

På motsatta stranden hade Baggböle by sitt sentida notvarp. Ur fångstsynpunkt spelade det dock en underordnad roll för byns rika fiske. De stora fångsterna togs i den ovanligt stora minbyggnaden i forsens övre del. Det sägs att Baggböleminan var landets största. Storleken medgav att det mellan vittjningarna kunde gå in väldigt många laxar utan att trängsel uppstod. Minfisket var givetvis betydligt mindre arbetskrävande än notfisket. Det var bara vid vittjningen som bönderna behövde samlas för ett gemensamt arbetspass. Med tanke på de många satsningar som de senaste åren gjorts i forsområdet (Umeå Energicentrum med Klabböle kraftverksmuseum och Rislidensågen samt Notvarpsbron över till Arboretum Norr och Umeleden på Baggbölesidan) måste det djupt beklagas att den unika minan i Baggböle tilläts rivas. Den var stabilt byggd på hälleberget och ännu idag

kan den observante besökaren se spår av byggnadsverket. Grova bottenstockar finns kvar vid nedre genomströmningsöppningen. Av de två sidokistorna finns också rester, samt inte minst spåren av de grova dubbningarna för tvärbyggnaden vid uppströmssidan. Strax invid stora minan låg en liten mina, som ännu kan skönjas genom några grova bottenstockar.

Laxfisket en viktig ekonomisk tillgång

Laxfisket har alltså haft ett stort kommersiellt värde in i sen tid, i Umeälven ända fram till dess att de stora fiskena i Baggböle och Klabböle genom älvens utbyggnad under 1950-talet kom i konflikt med regleringsföretagets åliggande att svara för laxens möjlighet att nå lekområdena i Vindelälven. Med

facit i hand står det klart att de som på grund av kraftutbyggnaden fick sina laxfisker och redskap inlösta hade tur på två sätt. Dels fick de under 1940-talets andra hälft uppleva några mycket goda fångstår, som starkt påverkade den statistikserie varpå värderingen byggde, dels var prisnivån fortfarande tillfredsställande. Den norska kasseodlingen av lax, som inleddes något årtionde senare, resulterade mycket snart i en kraftig prispress på marknaden. Vid en senare värdering av Umeälvfisket skulle förmodligen betydligt lägre ersättningsbelopp blivit följden. För ca 40 år sedan erhöll de 26 skattägare, som då ägde det gemensamma fisket i Klabböle by, 5,3 milj kr plus en viss mängd frikraft. Dessutom skulle Vattenfall leverera ett antal färska laxar per år. Ersättningen skulle gottgöra att man inte längre kunde fiska lax med not eller tinor. Nättingfisket ingick även i ersättningsunderlaget liksom redskap som notar, nät, båtar och rökhus för nättingen. Allt löst i redskapsväg insamlades och hamnade faktiskt i Nordiska museet i Stockholm, enligt uppgift bland annat en stor notbåt i bra skick tillsammans med åror och redskap, medan däremot rökhusen fick stå kvar på gårdsplatserna. Senare löstes laxleveranserna in med en penningsumma eftersom det uppstod svårigheter för kraftföretaget att kunna fullgöra dessa. Skattägarna i Baggböle fick samtidigt till en uppgörelse som gav 3,6 milj kr, frikraft och 10 st tiokiloslaxar årligen. Även här kom laxleveranserna att lösas in med ett engångsbelopp.

Möjligheterna att få igenom en hygglig uppgörelse underlättades givetvis av att båda

Laxtina vid utloppskanalen från Klabböle kraftverk. Laxen torde ha gått upp mot kraftverket och det är därför mycket troligt att man hade ordnat tinlägen också i själva kanalen. Då tinan inte är särskilt stor kan den vara avsedd för "börting"-fångst, det vill säga öringfångst. Foto omkring 1930.

byarna hade noggranna uppgifter över laxfångsterna som sålts genom byalagen till uppköpare i Umeå.

Tillgången på lax har alltid varierat

Nu ska ingen tro att tillgången på lax alltid var bättre förr. Även i äldre skrifter talas det ibland om att fisket blivit sämre. Laxvandringarna till älvarna har varierat starkt mellan olika tidsperioder, även i en tid då man inte kunde söka förklaringar i överfiskning i havet, miljöproblem eller fisksjukdomar. Under 1800-talet utmärker sig åren 1825–30 för goda fångster liksom perioden 1885–95. Runt näst senaste sekelskiftet kom sedan en rad mycket dåliga laxår. En ny uppgångsperiod inleddes under slutet av 1940-talet. År 1950 fångades enbart i Baggböle över 11 000 kg och 1953 uppges fångsten i Umeälven (inklusive Vindelälven) till 28 000 kg. Skellefteälven gav då drygt 7 000 kg.

Men variationerna i redovisade fångster torde inte enbart bero på storleksvariationer i laxbestånden. Troligen spelade, åtminstone längre tillbaka i tiden, även andra faktorer in. Mycket höga flöden under fjällfloden raserade säkert en del av de fasta anläggningarna om de fått några år på nacken och timret börjat ruttna. Stakanät och notdragning stördes givetvis också av hög vattenföring. Prästen Pehr Stenberg (1758–1824) har i sin *Umebeskrivning* (utg. 1987) redovisat flera fiskeplatser. Baggböleören, säger han, har varit byns notvarp men är nu föga lönande sedan andra älvsgrenen skurit sig djupare och tagit över merparten av vattenströmmen. Kanske som

Klabböleanläggningen fotograferad uppströms. Foto omkring 1930.

en följd av de kända högvattenåren 1785, 1787 och 1796. Vid Myrsand sägs "fordom varit Laxgårdar med pålar och nät." Han berättar också hur det på sina håll eroderat i samband med särskilt stora fjällfloder.

Läraren med mera Karl Fahlgren (1900–73) har i *Umeå sockens historia* (1970) redovisat särskilt kända högflödesår i Umeälven, och det är intressant att se hur det för 1700-talet finns noterat inte mindre än 13 år med stor fjällflod, medan det för 1800-talet endast nämns två högvattenår, 1863 och 1876. Lantmätaren Hans Kruse har 1702 i en beskrivning med tillhörande karta över Degerfors by nämnt att byn "hafwa ock 3:ne fiskieställen i elfwen derest dhe kunna få någon lax och börtingar dhe åren storflod är." Kanske var det så att fisket försvarades för byarna i nedre

Konrad Bergqvist
i Medle utanför
Skellefteå gör sig
klar att ta bussen
ner till stan för att
sälja resultatet av
en natts laxfiske.
Foto från 1940-talet.

OKAND FOTOGRAF/SKELLEFTEÅ MUSEUMS ARKIV

Umeälven under år då fjällfloden var ovanligt stor, samtidigt som laxarnas förbivandring underlättades i så hög grad att fångsterna längre upp ökade märkbart. Det finns noteringar som visar att bönderna i Klabböle och Baggböle i sin tur hävdade att deras fisken stördes av för många hindrande redskap längre ner i älven. Konflikter mellan fiskeintresset i mynningen och älvens nedre del å ena sidan och de som fiskar längre upp å andra, som nu är särskilt märkbar i vattendrag där sportfisket dominerar uppe i älvarna, är tydligen ingen ny företeelse.

Flottningen konfliktorsak redan för två hundra år sedan

Men det fanns också andra konfliktorsaker. Redan i slutet av 1700-talet förekom det så

pass mycket flottning av timmer och ved (bland annat till Strömbäcks glasbruk) att baggböleborna hos KB klagade över skada på sina fiskebyggnader. Och vid en besiktning i juli 1825 fann kronofogden 1 885 stockar tillhörande Baggböle sågverk, dels på stranden, dels i vattnet vid Sörfors laxfiske. Bönderna hävdade att laxen skrämdes och att timret utgjorde en livsfara för de fiskande. Det finns även en anteckning rörande en kvarn i Sörfors (1825) att den ej fick begagnas under laxfångsttid.

Att laxen var så åtråvärd berodde inte, som många kanske tror, på att den var en eftertraktad delikatess på högre ståndsbornen. Den salta eller i bästa fall rökta lax, som forslades söderut, hade inte bara beretts av blankfisk, även utlekt lax fiskades och det fanns

särskilt anlagda fisken där man fångade så kallad vraklax, det vill säga fiskar på drift nedströms efter leken. Innan den hunnit komma på bordet torde smakligheten vara rätt liten. Det kommersiella värdet låg i stället i att laxen var en stor fisk som gav bra fångstutbyte i kilon räknat. Jämsides pågick ju ett fiske efter andra arter med lägre fångstvikter, även sådant beskattat av Kronan.

Fortfarande kan man säga att laxälvarna hyser en fisk av stort kommersiellt värde. Numera är den främst en lockelse för rekreationssökande människor, som i sportfisket efter lax ser en upplevelse de är beredda att betala pengar för. Därför finns det anledning hoppas, att den sköna syn av stigande lax som Olaus Magnus beskrev redan 1555, skall bli möjlig att skåda även i fortsättningen. Även om vi nu har betydligt färre fria vattendrag som kan ta emot dessa krigare i glimmande vapenskrud.

Något om nättingfisket i Umeälven

Då man beskriver det kommersiella fisket i Umeälvens nedre del bör fångsten av nätting (flodnejonöga) inte glömmas bort. Nejonöga stiger i de flesta större kustmynnande vattendragen efter Norrlandskusten och har sedan lång tid tillbaka varit utsatt för fångst.

I Umeälven har den stigit till Norrforsen men det finns inga noteringar om fångst längre upp. Fiskeriintendenten i Härnösand Sten E. Berg uppgav att nättingfisket i Klabböle var det största i landet med Älvkarleby i Dalälven som tvåa. Och det var inga små mängder under rika fångstår. Klabbölebornas fiske

1949 gav 266 063 st nättingar som efter rökning vägde ca 9 100 kg.

Det ur kulturhistorisk synpunkt intressanta är emellertid sättet att fiska och dela fångsten. Om laxen fiskades och såldes gemensamt varefter pengarna delades efter skattetal, så gjorde man enligt gammal sed på följande sätt med nättingen:

Fisket bedrevs gemensamt inom två fiske-lag med var sitt fångstområde, som växlades varje år. Vid vittjningen på morgonen stoppades fångsten i säckar varefter alla samlades bakom fiskestugan där nättingen tömdes i en stor krälände hög. Därefter delades fångsten upp i 6 lika stora lotter, motsvarande byns ursprungliga gårdatal. Sex fiskare satte sig med var sin säck i en ring runt högen med nätting och började räkna in 50 par vardera (eller fler om fångsten varit stor). Sedan bytte man säckar med varandra efter lottdragning och fortsatte med en ny omgång. Så fortfor man tills nättinghögen delats och avslutade med en sista säcklottning.

Efter hemkomsten till byn delades varje säck upp på respektive delägare efter dennes skattetal ur den ursprungliga stamfastigheten. Vissa stamhemman hade under tidens gång delats i flera ägolotter än andra. Varje bonde fick så ta sin andel i nattens fångst, behandla den för rökning och slutligen sälja den. Efter denna delning kunde ingen klaga på rättvisan.

Fisket i inlandet – nytta och nöje

ERIK FISK

Hemmansägaren John Grönlund, Svannäs, avslutar arbetet med att binda rödingnätet. Foto i Bångnäs, Vilhelmina, 1958.

Fisket som en av förutsättningarna för kolonisationen av lappmarken är kanske inte lika känd som föreställningen att jakten hade en avgörande betydelse för människans möjligheter att överleva i vildmarken.

Författaren berättar om fisket både som nödvändighet och nöje för inlandsborna och beskriver olika åtgärder – på gott och ont – som vidtagits för att öka fångsterna. Från de, åtminstone i dagens ljus, mer eller mindre genomtänkta regleringarna och utsättningsförsöken i statlig regi till olika privata initiativ.

Fisken i våra sjöar och vattendrag är en viktig naturresurs som i många fall varit en nödvändighet och en förutsättning för människans fortlevnad. Västerbottens län har en mycket rik tillgång på fiskevatten hela vägen från kusten upp till fjällen. Vattnets beskaffenhet och de olika fiskarternas förekomst beror på utvecklingen efter inlandsisen för tiotusen år sedan och den därpå följande landhöjningen som fortfarande är 7–8 mm om året i våra trakter. Fiskarternas utbredning är beroende av klimat och topografiska förhållanden vilket i sin tur medför att artsammansättningen i fiskevattnen är olika. Så till exempel har kusttrakterna och inlandet mera artrika och annorlunda sammansatta bestånd än fjälltrakterna. I fjälltrakterna dominerar öring och röding och deras förekomst beror både på klimat och invandringshistorik. Att man talar om invandringshistorik kan låta märkligt, men det beror på att de stora älvarna har bil-

dat starkt strömmande vattendrag med vattenfall vid sin passage av fjällranden och dessa utgör vandringshinder för fisken. Bara de arter som var tidigt ute efter istiden tog sig hit.

Den ursprungliga ordningen har inte bestått på grund av olika mänskliga aktiviteter som fått såväl planerade som oväntade följder för fiskarternas förekomst och spridning. Det gäller inte bara olika odlings- och inplanteringsförsök utan också andra ingrepp som dämning av slättermyrar, flottning, kalhyggen, skogsdikning, torrläggning av myrar, försurande nedfall, vägbyggen och slutligen vattenregleringar.

Fisket en viktig tillgång i inlandet

Tillgång till fiske har alltid varit viktig för människans försörjning. Framst gäller detta kanske de människor som tog upp nybyggen i fjälltrakterna. De två viktigaste förutsättningarna för bosättning i området var tillgång till

Notdragning
i sjön Ransaren,
Vilhelmina 1936.

fiskevatten och slättermyrar. Fisket skiljer sig från jakten på så sätt att det inte kräver så stor arbetsinsats, och att det var lokaliserat till bestämda platser som gav goda och pålitliga fångster i stort sett hela året. Det kunde dessutom utövas av de flesta oavsett kön eller ålder. Jakten som var mer tidskrävande och nyckfull gav å andra sidan inkomster genom försäljning av ripor och pälsverk och därmed möjligheter att köpa andra förnödenheter.

Kolonisationen av lappmarken fick märkbar omfattning under 1800-talet vilket bland annat beskrivs i Nils Arells *Kolonisationen i Lappmarken: Några näringsgeografiska aspek-*

ter (1979). I Lycksele och Åsele fanns år 1700 tillsammans sju bebyggelseenheter och fram till mitten av 1700-talet spreds bebyggelsen tämligen långsamt. Efter 1750 börjar spridningen ta fart och under den närmaste 50-årsperioden tillkom cirka 230 nybyggen, främst i den sydligaste delen av lappmarken. Den snabbaste tillväxten uppvisar första hälften av 1800-talet, i somliga fall nådde kolonisationen längs vissa älvstråk ända fram till gränsen mot Norge. Arell skriver vidare att församlingarna i Västerbotten uppvisade en ganska likartad tillväxtbild fram till 1860 ungefär. Den relativa ökningen var störst i Sten-

Sikfiske med nät i sjön Oxvattnet, Åsele, 1932.

sele-Tärna-området och minst i Åsele under första hälften av 1800-talet. Befolkningsutvecklingen i lappmarksförsamlingarna inom Västerbottens län 1805–1921 visar ett stigande befolkningsantal från cirka 4 000 personer till drygt 40 000. Den ökade befolkningen innebar naturligtvis ett ökat tryck på fiskevattnen, särskilt under periodens tidigare del.

Nybyggesverksamheten omgavs av många bestämmelser som här inte närmare skall beröras. Beträffande fisket gällde att den som tog upp ett nybygge hade, där fiskevattnen fanns, rätt till fritt husbehovsfiske men inte att utestänga andra nybyggare från fiskevattnen. Denna ordning kom inte att bli bestående. Vid avvittringen som innebar en gränsdragning, dels mellan de olika byarna, dels mellan statens och enskilds egendom, begränsades fiskerätten till de vatten som hörde till den egna marken i enlighet med vad som i övrigt gällde i jordabalken. Avvittringen för

fjällområdet avslutades först i början av 1900-talet. Staten hävdade dock inte sin fiskerätt i märkbar omfattning förrän på 1930-talet.

Intresset för tillstånd till fiske i statens vatten har varit oförminskat stort fram till våra dagar oavsett de ändrade livsvillkor som uppstått. Behovet av fiskemöjligheter för uppehållet har gradvis övergått till ett fiske av rena rekreationsskäl där kostnaderna i många fall vida överstiger värdet av fångsterna.

Den enskilda fiskerätten i skifteslag och allmänningar har varit och är nästan utan undantag samfärd. Varje delägare kan utan begränsning fiska med alla lagliga medel. Det har medfört att många vatten fiskats för hårt och fiskevårdande åtgärder har varit svåra att genomföra.

Lapptillsyningsman Petrus Holmgren, Stornäs Vilhelmina, fiskar lekröding. I båten skymtar ett värmande fälltäckte av renskinn. Foto 1931.

Ny lagstiftning om bildande av fiskevårdsområden har öppnat möjligheter att komma till rätta med dessa problem. Många fiskevårdsområden har bildats, inte alltid utan problem, men många vatten saknar fortfarande möjligheter och förutsättningar för en rationell skötsel.

Intrång i samernas fiske

Kolonisationen på statligt initiativ medförde givetvis ett intrång i samernas fiske och denna konflikt har levt vidare till våra dagar.

OSSIAN OLDFESSON

Några fiskare pressar rom eller mjölke ur den lekmogna fisken för senare utplantering i andra vatten. Foto från Breida, Sorsele 1935.

Linné redogör i sin lappländska resa 1732 för vissa företeelser han stöter på. Vid färden efter Umeälven träffar han 6–8 mil ovanför Lycksele på några personer som fiskade. Han tyckte att det var underligt att de fick fiska där och "driva lappen bort utan att giva minsta skatt antingen till kronan eller tionde till prästen i socknen, där de fiska (som andra fiskare måste), eller lega till lappen, som giver skatt för sitt land" då de bodde fem mil nedanför Lycksele.

O.P. Pettersson som i sin klassiker *Gamla byar i Vilhelmina* (1–3; 1941–46) detaljerat skildrar Vilhelminas kolonisations- och bygdehistoria beskriver bland annat vilka krav som skulle uppfyllas för att ett nybygge skulle få anläggas, till exempel gjordes en bedömning av tillgången till fiskevatten. Han berättar också att fisk var den enda föda som stod till buds under vissa tider, särskilt innan slåttermarker röjts och boskap kunde hållas. Den tidens fiskeredskap var med dagens synsätt primitiva. Näten var gjorda av lin- eller bomullsgarn. Flötena bestod av näver och sänkena av sten var ofta invirade i näver. Dessa redskap krävde torkning och noggrant underhåll och representerade ett stort värde. Fiske med not förekom också och naturligtvis krokfiske på många sätt. Pettersson berättar vidare att fisket under vissa tider på året, särskilt vintertid inte var lika enkelt och det gällde därför att lägga upp förråd för vinterbehovet. Fisken kunde antingen torkas eller saltas in. Vid fiske i avlägsna vatten var det även vanligt att fångsten saltades in och förvarades i jordförråd för att sedan hämtas hem med kälke under vintern.

Reglering, fiskodlingar och utsättningar

Fiskets stora betydelse som näringsfång ledde till olika ansträngningar för att förbättra fiskevattnen. Myndigheterna införde stadgar för fiskets bedrivande med bland annat förbud mot fiske under lektiden, bestämmelser om vilka redskap som var tillåtna och hur dessa skulle se ut till exempel beträffande nätens maskstorlek.

För att förbättra fisket provades också fiskodling och utplantering av fisk. Nya såväl inhemska som främmande fiskarter inplanterades. Ett exempel är den utsättning av sik som gjordes på 1920-talet i centrala sjöar som Gäutan i Tärnaområdet. Åtgärden var riktig i den tidens perspektiv eftersom den avsåg att öka tillgången till matfisk. Senare tiders syn på detta är emellertid mer negativ då beståndet av röding drastiskt minskade och den numera anses mer värdefull än siken.

I fjällområdet bedrevs i mitten av 1900-talet en omfattande verksamhet i statens vatten genom lappväsendet, som var dåtidens statliga rennäringsmyndighet med ansvar även för markförvaltning och fiske. Åtgärder förekom även i privatägda vatten och sockenallmänningar. Privat förekom även uppfostring av sättfisk i naturdammar.

I samtliga fjällkommuner byggdes anläggningar för kläckning av fiskrom. Rommen, framför allt från röding, skaffades genom fiske och det nykläckta ynglet återutsattes i områdets sjöar.

En genomgång av journaler över verksamheten från kläckningsanstalten i Dikanäs visar att ynglet ofta sattes ut i den sjö varifrån rom-

SVEN HANSSON/VIIMA

Från en föreläsning av fiskerikonsulent Kurt Fries, här i färd med att tala om ålen som inte är ett naturligt inslag i inlandets fiskbestånd, i Vilhelmina i slutet av 1950-talet.

men kom eller att yngel byttes mellan sjöar. Numera menar man att detta arbete, kanske lyckligtvis, inte hade någon som helst effekt på beståndens storlek.

Inplantering även i "tomma" vatten

En annan åtgärd är den utsättning av yngel som gjordes i fisktomma vatten och som ofta gav upphov till permanenta fiskbestånd. Röding planterades även in i rena öringsjöar. Det var en mycket arbetskrävande verksamhet som genomfördes utan dagens transportmöjligheter och tekniska utrustning. Den förtjänar i det avseendet all respekt, men i de fall det lyckades kan man i dag i många fall beklaga att det blev gjort.

Fiskodling med utplantering av fisk har pågått under lång tid. Även den ej kontrollerade och olagliga utplantering som gjorts under alla tider av privatpersoner med egna idéer om vad som behövdes för att förbättra fisket – såväl insättning i fisktomma vatten som genom att införa nya arter i fiskevattnen – har varit ganska omfattande. En del av dessa utplanteringar har gett goda resultat, medan andra har påverkat vattnen negativt direkt eller genom att den insatta fisken okontrollerat spritts till andra vatten. I samband med sjöregleringar och åtgärder för att kompensera de skador som uppstått har omfattande inplanteringar skett av såväl befintliga som främmande arter. Bland dessa kan främst nämnas kanadaröding. För att öka produktionen har även mindre näringsdjur satts in. Ibland har detta medfört att fisken ändrat vanor och uppehållsplatser vilket gjort den mera svår fiskad.

Genom tiderna har synen på fiskevårdande åtgärder växlat. Gamla metoder som dömts ut och ersatts av nya har åter tagits upp och prövats på nytt. I dag menar man att utsättning av fisk inte är den primära åtgärden. Ny kunskap inom genetiken gör att åtgärderna istället inriktas på att skydda och utveckla lokala bestånd anpassade till miljön.

Det viktigaste är att söka anpassa beskattningen av fiskbestånden till vad de uthålligt kan producera.

Förutsättningarna förändras

Med tiden har det utvecklats alltmer förfinade redskap och fiskemetoder. Nylonnäten in-

troducerades på 1950-talet, först som spunna garn, sedan som heldragna. Den tekniska utvecklingen i övrigt har genomgripande ändrat fiskets förutsättningar. De träbåtar som förut var de enda som stod till buds krävde stort underhåll. Sommarens första tur krävde ofta reparation och blötläggning ett dygn i förväg och med plastbåten har dessa problem försvunnit. Utombordsmotorerna har inneburit en revolution liksom även sjöflygets introduktion i fjälltrakterna på 1960-talet som genomgripande har förändrat transportmöjligheterna och fiskevattnens tillgänglighet. Snöskoter och terrängskoter (fyrhjulingar) har öppnat nya områden för alla. I skogsområdet har alla skogsbilvägar väsentligt ökat tillgängligheten. Mobiltelefoner och GPS bidrar till ökad säkerhet och trivsel vid vistelse i väglöst land.

Var det bättre förr?

"Det var bättre förr" är en åsikt som framförs om många saker, inte minst vad gäller fiske. Drömmen om ursprungliga opåverkade fiskevatten med mängder av stora fiskar är dessvärre just en dröm utan motsvarighet i verkligheten. Nutidens till ett mantra blivit talesätt om ekologisk balans stämmer inte. Ekologi är inte en gungbräda i statisk balans utan just en gungbräda som visar ett dynamiskt ekologiskt tillstånd. "En naturlig balans" motsäges av det faktum att 99,9% av alla arter som funnits på jorden är utdöda.

Ofiskade fiskbestånd är därför inte alltid i gott skick enligt människans sätt att se. Det berättas att ofiskade sjöar, som när de blev

tillåtna att fiska i det första eller de första åren, gav fångst av gammal, stor och mager fisk som inte togs till vara på grund av sin dåliga kvalitet.

Den som hade fördelen att ensam fiska i en sjö kunde efter en tid se hur mycket fiske sjön tålde, och därefter anpassa det så att en lämplig mängd fisk av bra storlek och kondition togs varje år. Det omtalade trädbruket, det vill säga ett hårt fiske ena året och sedan att låta sjön vila något år för att fisken skall hinna växa till, har inte varit vanligt. Det kräver tillgång till flera sjöar med kontrollerat fiske och i princip en båt vid varje sjö. Transport av båt mellan sjöar är som regel inget alternativ i praktiken då det är tids- och arbetskrävande.

Dagens samhälle och levnadsvillkor gör att ingen är hänvisad till fiske för egen konsumtion för att klara sig. Fisket har dock behållit sin betydelse och sitt värde av andra orsaker. Tillgång till öring och röding eller annan fisk i hushållet är inte oviktig.

Fiske som rekreation har dock kommit att ta överhanden. Detta gäller för såväl de fast bosatta som det underlag för en turism som allmänt anses vara en av de verksamheter som kan skapa förutsättning för en fortsatt bosättning i glesbygden.

En utveckling av fisketurismen innebär emellertid ett intrång i det fiske som tidigare kunnat bedrivas av ortsbefolkningen och är en fortsatt grogrund för konflikter. Fisket kommer som alltid att vara en viktig faktor för försörjningen i glesbygd men nu på andra grunder och med andra förutsättningar och inriktning.

Glada fiskare även om storleken på fångsten är blygsam.
Foto i Vilhelminatrakten i slutet av 1950-talet.

Katsor i Bursiljeträsket och Andersvattnet

ANDERS HUGGERT TEXT & FOTO

Katsan är ett fast fiskeredskap som i sin enklaste form består av ett ledgärde och ett fångstrum. På enstaka platser i Mellansverige var denna fiskemetod i bruk ännu framåt 1900-talets mitt. Det finns uppgifter om att man använt sig av katsor på andra håll i Norrland och nu visar undersökningar i några Västerbottniska insjöar att metoden varit i bruk även här.

En gåtfull klunga störar i Yttreträskets uppgrundade lugnvatten. Litet längre bort flyter Bureälven förbi. Vy mot nordnordväst, september 1999.

Den som färdas längs sjöar och vattendrag upptäcker ibland någon enstaka påle som står i strandkanten. Det kan ha gått lång tid sedan pålen sattes dit och det är förmodligen inte längre möjligt att förstå syftet med den. Finns det pålar på fler ställen utefter stranden är det med största sannolikhet fråga om lämningar efter en flottledsanläggning, närmare bestämt de "dockor" i vilka ledbommar var fästa.

I det fall pålar – eller snarare störor – förekommer tillsammans i klunga handlar det om något helt annat. Varför inte platsen för en fast fiskeanordning? En med störor på botten förankrad risbråte lockade fisk, som sedan fångades i mjärdar. Det är en mycket ålderdomlig metod, känd från Syd- och Mellansverige. Risbyggnaden gick där under benämningen vase eller verke. I Upplandslagen, som stadfästes av konungen 1296, nämns både mjärdar och verken. Det är troligt att metoden också varit i bruk i Norrland.

Bursiljeträsket

Med denna idé i bagaget rodde hemmansägaren Gösta Marklund och jag en vacker septemberdag uppefter Bursiljeträsket. Målet var en klunga störor, som stack upp över vattenytan just i passagen in mot viken Yttreträsket. Det visade det sig vid en närmare kontroll att det stod mer än 70 störor inom ett ungefär 9x20 meter stort område. Det var inte möjligt att uppfatta något tydligt system i arrangemanget och dessutom låg det lösa störor i dybotten. Genom sedimentation av stora kvantiteter vattentransporterat material var det nu mycket grunt på platsen.

Till en början tycktes lämningarna endast bestå av störor av rundvirke. Vid en mer ingående granskning upptäcktes emellertid, att där även fanns rester av spjälor. Tre låg i dybotten och två stack upp, nästan lodrätt, ur botten och nådde dessutom en bit över vattenytan. Vi halade försiktigt upp en av spjälorna. Den var 178 cm lång och 6,5 cm bred och mätte längs ena smalsidan närmare 2 cm i tjocklek. Spjälans årsringar och yta visade att den kluvits ur en rätt grov stock, för att sedan i någon mån finjusteras med yxa. Träslaget var av allt att döma furu. Den del som nått djupast i dyn var mycket väl bevarad och ljust gulvit till färgen. Veden hade emellertid förlorat åtskilligt av sin ursprungliga spänst vilket antyder att spjälan måste ha stått länge på platsen.

Genom upptäckten av träspjälorna stod det med en gång klart, att detta inte var lämningarna efter en risvase. Här har det istället funnits någon form av fast fiskspärr med fångstanordning, som till väsentlig del varit konstruerad av spjälor och störor som stuckit upp över vattenytan.

Vi rodde och stakade nu längre inåt Yttreträsket, vars yta till största delen består av gungfly av starr och vattenklöver. Vattenståndet var så pass lågt, att den vegetationsbundna gungflyn bildade mer eller mindre sammanhängande öar.

I ett sådant område upptäcktes några uppstickande störor. Vi klev försiktigt i land på "ön" och det blev snart uppenbart, att det bland starr och vattenklöver fanns ytterligare ett stort antal störor. Några av dem var helt

Strandviken i Andersvattnet. Ledgårdets störor och spjälor står i linje från bildens högra hörn och diagonalt in mot bildens mitt, där lämningarna efter fångstrummet är belägna. Vy mot nordväst.

dolda i sumpmarken, men kunde tydligt anas som fasta punkter i det för varje steg betänkligt sviktande underlaget. Dagen led mot sitt slut och vi bestämde att vi nästa gång skulle ta med karteringsutrustning.

Så småningom hade vi kartlagt närmare 100 störor i två större grupperingar inom ett ungefär 20x40 meter stort område. I den ena grupperingen var det också möjligt att påvisa spjälor. En låg i dybotten och tre – varav ett par tätt intill varandra – stod lodrätt.

I samband med dessa besiktningar gjorde vi även förfrågningar i bygden. Det visade sig, att bruket av sådana fasta fiskeanordningar numera är helt okänt. Detta trots att den ena

platsens störor syns på rätt långt håll och emellanåt också väckt förundran. Allt tyder med andra ord på att avsevärd tid förflutit sedan fisket var igång.

Andersvattnet

Efterforskningarna ledde i sin tur till tips på intressanta platser i sjön Andersvattnet. Hemmansägaren Östen Andersson i byn Andersvattnet hade gjort vissa iakttagelser i en vik vid Lilludden på sjöns nordöstra sida. Då jag kom dit och genomsökte vikens sankastrandområden påträffades snart fem störor som stod i rad i dybotten; just i kärrbrämet ytterkant och parallellt med stranden. Kärrbrämet var tätt beväxt med starr med inslag av lite vass och vattenklöver. Mer av en slump lade jag märke till en spjälände som stack upp några centimeter. Spjälån stod lodrätt i dyn, en halvmeter innanför störraden. Av allt att döma kan kärrbrämet dölja väsentliga delar av den ursprungliga anläggningen.

Dessförinnan hade Gösta och jag i fält följt upp ett mycket löftesrikt tips från hemmansägaren Tore Burlin i Bygdeträsk. I Strandviken i Andersvattnets nordvästra del hade han fotograferat en gruppering av störor. Fotografierna gav en tydlig vink om hur den fasta fiskeanordningen varit inrättad. Senare rodde Tore oss till platsen för att visa vad det var han hittat och för att få veta lite mer om lämningarna.

Viken visade sig vara rätt grund med en botten av lös dy. Nästan hela vattenområdet är tätt beväxt med säv, starr och pilblad. Strandzonen utgörs av ett myrbräm av karak-

tären gungfly som i sin tur övergår i bottendy. Här var vattenståndet endast någon decimeter. Lämningarna fanns i myrbrämet och ett stycke ut i viken. Det gick precis att staka fram till dem – om det inte var mer än en person i båten.

TVå typer av fasta fiskeanordningar noterades. I det ena fallet var det fråga om resterna efter ett drygt elva meter långt ledgärde, som gått från strandvattnet och rakt utåt viken, och som förmodligen lett fisken till en mjärde eller ryssja. I det andra fallet hade anläggningen bestått av både ledgärde och ett fast fångstrum och det var just detta Tores bilder så tydligt visat.

En mer ingående granskning av lämningen gav bland annat följande vid handen:

Fyra enstaka störar och ett störpår bildar en 9,4 meter lång rad, som går från land och rakt utåt viken. Den yttersta stören utgör samtidigt mittpunkt i en, under rät vinkel mötande, tvärrad som består av ytterligare två störar och som är fyra meter lång. Den beskrivna, T-formade, figuren är stomme till ledgärdet och fångstrummet. I ledgärdets sträckning står träspjälor. Det gör det också i den tvärgående raden och från dennas ytterändar vidare i mjuk båge; inåt land och åt ledgärdet till. Ett på så sätt format fångstrum kan ha varit ungefär 1,7 meter brett. Tyvärr lyckades vi inte göra några iakttagelser rörande själva öppningen in i fångstrummet. Spjälor som stått djupt i dyn var till utseendet mycket väl bevarade fast vedens kondition visade att de stått länge på platsen. Andra spjälor stack

Spjälor i rad i ledgärdets sträckning, vy mot sydväst.

rätt högt över dybottnens yta och kommer snart att falla omkull – det låg redan spjälor i botten.

Sedan fiskeanordningen togs ur bruk har myrbrämet hunnit växa till en hel del utåt viken och det innesluter nu två meter av ledgärdet.

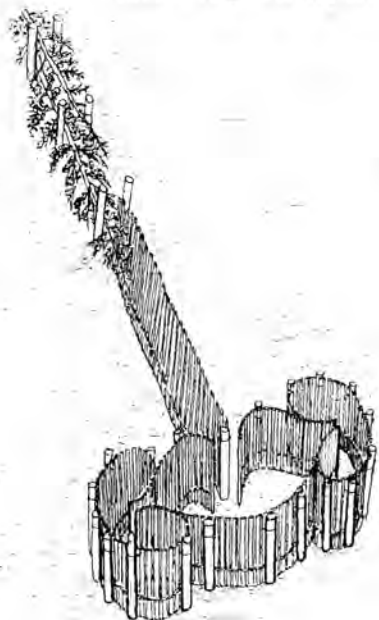
Fiskeanordningen i Strandviken är med andra ord förhållandevis välbevarad. Det är tydligt att det är fråga om en katsa, och det innebär att det öppnas nya perspektiv i det kulturhistoriska sammanhanget. Det har ju inte tidigare påvisats att det finns lämningar av katsor i Västerbotten.

Fiskeredskapet katsa

En katsa består i sitt enklaste utförande – precis som i Strandviken – av ett ledgärde och ett fångstrum. Det var emellertid vanligt med mer komplicerade modeller som hade en förgård mellan ledet och det egentliga fångstrummet. På enstaka platser i Mellansverige var denna fiskemetod i bruk ännu framåt 1900-talets mitt.

Detaljerade dokumentationer visar hur det gick till att konstruera en katsa. Spjälör klövs ur tallstockar för att sedan med björkvidjor bindas samman till mattor. Dessa placerades lodrätt i sjöbotten och stagades med lodrätt ställda störar vilket gav fiskeredskapet dess form. Ingångsöppningens utformning var en särskilt viktig detalj.

Katsan for naturligtvis illa på vintern och måste varje vår repareras eller helt förnyas.

Katsa med ledgärde, förgård och dubbla fångstrum uppmätt i en Sörmlandssjö på 1930-talet. Teckning efter Fataburen (1937).

Man hjälptes åt i byn med arbetet. Själva ut-sättandet krävde mest erfarenhet – vare sig det skedde från kvarliggande is eller från ett par båtar.

Katsan var en god investering. Fisk leddes kontinuerligt till fångstrummet och under de olika arternas lektid kunde det vara fråga om stora mängder. Anläggningen fungerade samtidigt som fisksump.

Vintertid när sjöar och vattendrag frusit till riskerar vattnets syrehalt att bli för låg och fisken söker sig då till öppningar i istäcket. Detta utnyttjade fiskaren genom att hugga upp en vak i och kring katsan.

Det är inte överraskande att det i 1700-talets ekonomiska litteratur finns uppgifter om fisket med katsa. Sålunda redovisas metoden 1754 i en avhandling om skärgårdsfisket i Östergötland. I ett annat arbete från 1770 om insjöfisket i Sverige, *Kort Afhandling om Insjö-Fisket i Swea Riket*, heter det angående katsor: "Inga fiskeredskap äro så indrägtige som desse, i synnerhet om våren när Braxen leker". Avsnittet är fylligt illustrerat med figurer, som visar olika modeller och de platser i sjöar och vattendrag där katsor med fördel kunde placeras. Författaren hade förmodligen främst kännedom om förhållandena i Uppland och den västmanländska bergslagen i mellersta Sverige.

I sammanhanget kan också nämnas ett verk som gavs ut 1778, *Den Swenske Fiskaren, Eller Wälment Underrättelse Om Det i Sverige nu för tiden brukeliga Fiskeri, Jemte Beskrifning på de bekanta Fiskar och Fiske-redskap*, då det

bland annat innehåller en rätt utförlig beskrivning av katsan – från materialanskaffandet till bindandet av mattor och slutligen det grannlaga utsättandet.

Förekomst i tid och rum

I samband med en arkeologisk undersökning i Skedemosse på Öland stötte man på mycket tydliga lämningar efter ett par katsor, som vid C14-datering visade sig vara från bronsåldern. Fiskemetodens utomordentliga effektivitet gör, att det enstaka belägget får anses antyda ett rätt allmänt bruk även om dess dåtida geografiska utbredning är helt okänd.

Från bronsålderns fornlämningar cirka 1 000 år före Kristi födelse är det sedan ett väldigt avstånd i tid fram till de medeltida dokumentens spridda notiser om katsor. Genom dem står det klart, att metoden varit i användning både i den svenska och finska riksdelen och för övrigt även i det baltiska området. Vid 1500-talets mitt var katsan i allmänt bruk i det svenskspråkiga Österbotten vilket framgår av både lämningar och omnämnanden i skriftliga källor. För hela det nordösterbottniska området saknas, av allt att döma, motsvarande belegg. Från Norge finns det uppgifter om katsor först från 1600- och 1700-talen.

Katsaförekomsten i Sverige, Finland och Baltikum anses ha sitt ursprung hos något slaviskt folk, som skall ha bott i området mellan Östersjön och floden Okas utflöde i Volga. Medeltidssvenskans *katiza* härleds från finskans *katiska*, som i sin tur återförs till fornryskans *kot'sy* med pluralformen *katisse*.

Hypotesen om katsans ursprung formulerades redan i början av 1900-talet av U.T. Sirelius. Förklaringsmodellen harmonierar inte med det i dag kända sakläget. Fiskeredskapet var ju i bruk på Öland redan under bronsåldern.

I Norrland

Bruket av katsor var under 1700-talet, åtminstone i östra Mellansverige, så pass utbrett att en av dåtidens fiskeentusiaster "tror det näppeligen någon fins, som icke wet huru en sådan skall göras" (Gyllenborg). En annan av tidens kännare tillför ytterligare en aspekt i sammanhanget: "Katsier äro ibland de älsta och mäst bekanta fiske-redskaper här i riket" (Schultae).

Frågan är i hur stor utsträckning fiskemetoden tillämpats i Norrland. Enligt uppgifter i Sven Ekmans *Norrlands jakt och fiske* från 1910 har den förekommit i både Gästrikland och mellersta och norra Jämtland samt i Norrbottens kustland och där såväl i havsvikar som i insjöar. Vidare sägs det, att metoden då var okänd av befolkningen i Norrbottens inland, liksom av dem som bodde i Umeälvens och Vindelälvens dalgångar. Förmodligen förhöll det sig på samma sätt i Västerbotten i övrigt. Det lämnas inte några upplysningar om situationen i Ångermanland, Medelpad eller Hälsingland.

De i Bursiljeträsket och Andersvattnet genomförda undersökningarna visar, att det redan genom en måttlig fältarbetsinsats är möjligt att drastiskt förändra kunskapsläget. Vill det sig väl har även arkiven ett och annat att erbjuda. Då historikern Gustaf Göthe be-

handlar fiskerättsliga tvister i Ume lappmark i äldre tid, har han tagit med ett exempel från Trehörningen i Umeå socken. En bonde besvarade sig över två grannar som ville tillägna sig halva fisket i Trehörningsträsket. Ärendet var uppe i oktobertinget 1675. Domslutet innebar bland annat att bonden obehindrad skulle behålla "det fiskevatten" som var "beläget för hans hemmansägor, dock så, att de andra två få sätta en *kalissa* var uppå en annan ort uti bemälte träsk" (s. 224).

Fortsatta undersökningar

Undersökningen av katsaplatserna i Bursiljeträsket och Andersvattnet visar att det gått lång tid sedan de var i bruk. Numera sticker delar av lämningarna upp allt mer över vattenytan och ändå har de inte multnat bort. Det kan närmast förklaras utifrån sentida förändringar som inverkar på vattenståndet.

De omfattande dikningsföretagen inom skogsbruket innebär att markerna inte förmår magasinera nederbörd på samma sätt som tidigare. Vattnet rinner istället snabbt ut i sjöar och vattendrag där vattenståndet hastigt stiger. Vid torka blir det av motsvarande anledning snart onormalt lågt vattenstånd. När sjöarna fryser till på senhösten är nivån vanligtvis rätt låg och störar och spjälor fixeras i istäcket. Vid snösmältningen på våren när vattenståndet stiger drastiskt, drar isen upp dem ur botten. Med åren dras de upp allt mer för att slutligen falla omkull eller dessförinnan knäckas av isgång.

Det är angeläget att få datera någon eller några av katsaplatserna och göra det möjligt

att mer ingående belysa de lokala och vidare sammanhangen. Dateringen kan utföras med C14-metoden, men denna ger inte ett exakt besked. Det bästa vore naturligtvis en noggrannare datering utifrån årsringsföljden i någon eller några av anläggningens störar. Den dendrokronologiska dateringsmetoden bygger på att ett träd varje år bildar en årsring, som tar form utifrån bland annat ståndort och klimatförhållanden. Timret uppvisar sålunda ett speciellt tillväxtmönster. För olika regioner upprättas så årsringskurvor som sträcker sig från nutid och tillbaks i tiden. En årsringsföljd i ett visst träföremål kan sedan jämföras med denna kurva och på så sätt går det att fastställa åldern. Är den yttersta årsringen bevarad på föremålet, kan också avverkningsåret för trädet anges.

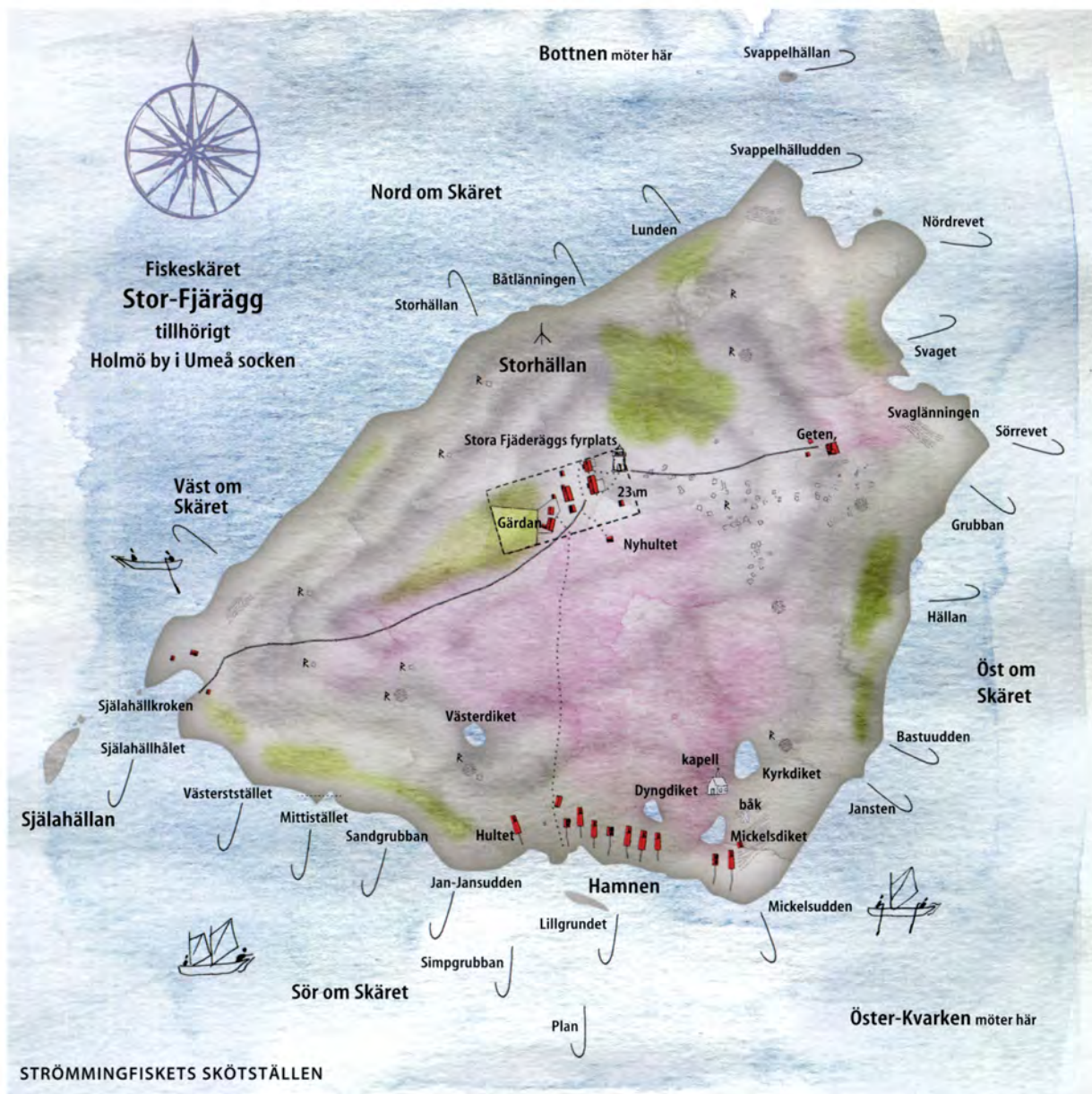
Visserligen finns det ännu inte någon sådan årsringskurva för denna del av Norrland, men i dagsläget skulle en dendrolog i alla fall kunna få fram under hur lång tid katsaplatsen var i bruk.

För källhänvisningar, se litteraturlistan på sidan 60.

Efterlysning!

Känner Du till några lämningar liknande dem som Anders Huggert beskrivit?
Isåfall kontakta honom på
Västerbottens museum, Box 6083,
906 03 UMEÅ, tfn 090-17 18 00

Fisket kring Holmöarna ÅKE SANDSTRÖM

REKONSTRUKTION EFTER 1903 ÅRS BYKARTA OCH ALDRE SÄGESMÅN AV A. SANDSTRÖM & C. TICA

Fiske med enabåt och laxnät utanför Holmön 1930. De grovmaskiga näten kunde ge rejäla fångster.

Fisket kring Holmöarna bedrevs länge med ålderdomliga metoder och redskap. Grovmaskiga laxnät hängdes på långa stänger som förankrades med björkvidjor runt stenar på havsbotten. Laxnät, siklagnor och strömmingskötar ansågs särskilt effektiva med hemspunnet lingarn, och för att flyta bättre tvinnades alltid notens rep av tunna grantågor som revades upp ur myr- och mossmarker. Studiet av laxfiskets, sikfiskets och strömmingsfiskets organisation visar på ett ovanligt rikt ortnamnsskick, med namn inte bara på fiskeplatserna, utan också på de utsatta näten, på varje fiskelag, deras båtar med mera.

Det var jordägarna som bestämde över hur byns fiskevatten fick användas, och varje bondes inflytande baserade sig på gårdens storlek. De jordlösa blev därmed inhysingar i skärgården och helt beroende av byamännens noggranna förordningar.

Laxfisket

Första halvan av sommaren var bönderna på Holmön upptagna med laxfiske samtidigt som de obesuttna var i strömmingsfiske långt från byn. Det innebar att kvinnorna och barnen fick bära ett stort ansvar för skötsel av gård och torp.

Laxfisket på Holmön bedrevs länge med säregna och ålderdomliga fiskemetoder. Fram till säsongen 1952 användes enbart laxnät, utsatta på långa bottenfasta stänger. Den så kallade storryssjan, eller finnryssjan, som sedan länge använts på andra håll längs Norrlandskusten, var förbjuden på byamännens vatten. Den ansågs otymplig och dyrbar. Den

moderna storryssjan förutsatte nämligen investeringar i nya och relativt vidlyftiga redskap; förutom själva ryssjorna även motorbåtar, järnankare, maskinslagna rep i mängd med mera. Den var därmed mindre demokratisk än de enkla laxnäten, som alla hade råd med. Ny teknik hotade också byns gamla laxfiskeorganisation eftersom det tvingade fram en viss strukturomvandling. Småjordbruk med olika bisysslor och säsongsfisken måste ge vika för mer specialisering, antingen ett rationellt jordbruk eller ett reguljärt yrkesfiske. Detta låg inte för de stolta och traditionsbundna bönderna på Holmön. Begreppen jordägarskap och laxfiske var nämligen intimt förbundna.

Fiskarböndernas farhågor och argument, att ryssjan med sin effektivitet dessutom skulle snärja alltför små laxar eller sik, och därmed skada återväxten, kan väl i sammanhanget närmast ses som sekundära. De var nästan svepskäl som man tog till för att slippa genomgå alla förändringar.

HOLMÖ BYS GAMLA LAXFISKE

Laxvattnets lottindelning
och cirkulation samt nätens placering

Väster-Kvarken
möter här

Öster-Kvarken
möter här

Sörsjön
möter här

14 laxlotter med vardera 16 laxnätställen

I det gamla laxfisket deltog alltså endast byns jordägare. Storleken på hemmanet bestämde hur många nät varje gård fick sätta. För varje skälsland skatt (=1/64 mantal, *skäl*) fick bonden sätta ut ett (1) nät. Byns gårdar var därför indelade i 14 fiskelag. Eftersom holmöborna av statsmakten var tecknade för 3 13/32 mantal, det vill säga 218 skäl, förstår vi att byns skatteägare tillsammans fick sätta ut lika många laxnät – eller efter viss jämkning 16 nät per lag eller vattenlott.

Laxfisket kring Holmögadd ansågs särskilt värdefullt, här fanns "smörlotterna". För att fisket skulle bli rättvist delades laxvattnet, som enbart bestod av Holmöarnas västra strand, och skiftades varje år mellan laxnätlagen efter ett bestämt system. Detta framgår bäst på kartan till vänster över Holmöns alla laxnätställen.

Till varje vattenlott fanns, förutom de 16 fasta laxnätställena, en enkel övernattningsstuga, fiskebastu för laget, och en lastplats för de tunga och skrymmande redskapen, båda strategiskt placerade för fisket. Närliggande fiskelotter samsades dessutom om en isbod. Hit kom regelbundet uppköpare med sina handelsslupar för att byta till sig lax för vidare transport söderut. Tidigare saltade man också in lax i stora saltkar.

Varje fiskelag av de 14 benämndes efter sin nätbas, vanligen den störste delägaren, eller dennes gårdsnamn – "Wikanders-lotten" eller "Hakars-lotten" till exempel – och varje lag ägde gemensamt en utsättningsbåt, *nätbåt* eller *stenbåt*, som i sin tur benämndes

efter lagets namn, "Ol Hans-båten", "Jors-båten" och så vidare. Denna var en stor skötbåt byggd med 5 breda bordgångar. Samtliga nätbåtar var byggda av byns båt-mästare i enlighet med traktens tradition och sed.

Rikt ortnamnsskick

Studier av laxnätfisket visar på ett synnerligen rik ortnamnstradition. Till laxfiskets namnbruk hörde nämligen inte bara laxnärens namn utan också olika typer av fiskeplatsnamn, främst då laxnätställen i olika laxnätlotter. Därtill hörde namn på bastu-platser, lastplatser, iskällarplatser, tålnings-ställen där näten *tälades* 'impregnerades' et cetera. Till laxnätlotterna hörde också namnen på de så kallade överloppsvattnen, som var några fasta fiskeplatser belägna utom lotterna.

Noteringarna i det följande kring laxfiskets namnbruk baserar sig på öns muntliga traditioner upptecknade i huvudsak efter ett tiotal äldre laxnätfiskare. I bytraditionen finns cirka 230 benämnda laxnät och därtill cirka 300 laxfiskeplatsnamn. Alla dessa namn återkom ständigt i laxfiskarnas samtal och utsättningsdiskussioner. Namnen i fisket gick på detta sätt i arv från generation till generation. Lottens "äldste", laxnätbasen, var dessutom expert på hur näten skulle läggas i förhållande till ensmärken på land eller vatten. Också sjöbotten på laxnätställena var genom noggranna utprovningar och lodningar väl kända av nätbasen och hans fiskelag.

Laxnät och laxnätställen inom laxlotten nr 3, Ögern.

Laxnät och laxnätställen

Konstruktionen av de gamla laxnäten är intressant. De var nämligen gjorda av kraftigt lingarn och de var så tunga, att inga flöten kunde hålla dem uppe. Därför hängdes de på tämligen långa granspiror satta i rad ute i vattnet. Från en landpåle i själva strandkanten utgick det 50–60 famnar (cirka 90–106 m) långa nätet mer eller mindre vinkelrätt från land. Det hölls utsträckt och i rätt läge av stängerna, förankrade med vridna björkhankar runt tunga stenar, så kallade krabbor. Näten sattes så att en fångstkrok bildades i dess yttre ända. Denna kallades juta och var vanligen vänd mot norr. Man menade nämligen att

laxen så gott som alltid strök in från detta väderstreck. Ett sådant norrvänt nät sades därav vara "rätt". Vändes jutan mot söder kallades det "åtåbak-nät", ungefär 'bakåtvänt nät'. Ett "sör-över-nät" lades i stället i sydlig riktning, och med jutan vänd in mot land, det vill säga österut. Ett "hag" slutligen, var en lång rad av nät, vilken ibland också försågs med grenar av nyss nämnda typer. Det enskilda nätets kännetecken och placering var, som vi strax skall se, viktiga faktorer vid namngivning av nät och nätställen.

Vid utsättandet av ett laxnät utgick man från det så kallade pålröset på platsen för landpålen intill stranden. Där kvarlåg redan en hög med krabbor från tidigare säsonger som alltså växte för var utsättning.

Laxfisket med nät längs havsstranden var enligt bytraditionen "uråldrigt", men tycks på Holmön ha sett sin bästa tid under 1800-talet då synnerligen goda fångstår inträffade med jämna mellanrum. Nätets maskor var emellertid grova och släppte igenom laxar under 6 kg. De fångade laxarnas medelvikt blev därmed nära 10 kg!

Fiskeplatsnamnens funktion var att lägesbestämma olika fiskeplatser i en indelning; i laxfisket på Holmön fanns laxnätlotter och inom dessa fasta så kallade laxnätställen. Med termen *fiskeplatsnamn* avser jag alltså här 'namn på fiskeplats som ingår i traktens organiserade fiskebruk och som därför används mer eller mindre regelbundet i ett system fiskarna emellan'.

Laxnätlotter och laxnätställen benämndes vanligen efter sitt läge intill någon redan

namngiven och känd lokal eller artefakt, till exempel "Östan" i Ögern och "Skutbotten". Andra gavs namn med egen innebörd, till exempel efter platsens särskilda kvalitet – "Smörloten" eller "Djupstället" – en särskild händelse – "Strömmingsstället" eller "Lomstället" – eller efter den person som börjat fiska på stället – "Abelsstället".

Laxnätnamn

Om *laxnätstället* var platsen för ett eller flera laxnät vid strand eller grund, var *laxnätnamnet* benämningen på varje utsatt nät på laxnätstället. Varje krok på kartorna på föregående uppslag motsvarar ett av dessa.

Laxnätens namn var inte ortnamn i traditionell mening utan snarare ortnamnslika benämningar på näten under den tid varje sommar de fanns utsatta på sina respektive ställen. Namnen blev ofta en riktningsangivelse från en plats på stranden närmast där nätstället fanns, till exempel "Nätet västnörd om Gaddhällan", eftersom nätet här sattes nordväst om skäret Gaddhällan, men många hade också mer "personliga" namn såsom "Laxrusan", "Kornsnesan" eller "Dansbanan". Ibland, om flera nät stod efter varandra, försågs nätet med ett ordningsnummer eller annan bestämning, till exempel "Första" respektive "Andra Gammställenätet".

Laxnät utsattes alltså på samma plats år från år. De nya fiskelaget på platsen benämnde därför sina nät efter samma namntradition från tidigare år. Viss inre namnvariation kunde dock förekomma – det kunde ju hända, att ett äldre nätställe ersattes av ett yngre varvid därmed också ett nytt nätnamn tillkom.

Huvudleden i ett laxnätsnamn var vanligen "nätet" med olika bestämningar. Huvudledens placering i förhållande till bestämningsleden påverkade i hög grad nätsnamnets karaktär. Framförställd huvudled, till exempel "Försträttnätet uti Strömhaget" och "Andra åtäbnätet uti Strömhaget" gav åt namnen en mer eller mindre appellativisk prägel. Karaktären av egentligt ortnamn reducerades därmed ytterligare.

Nätsnamnet bestämdes som vi sett i hög grad av platsen det utsattes vid men även av dess typ och riktning, dess relativa läge i förhållande till andra nät eller en särskild händelse eller person förknippad med det. Genomgången av fiskeplatsnamn och nätsnamn på Holmön visar på en mångfasetterad namnflora av tämligen okonventionell karaktär. På samma sätt förekom även motsvarande nämningsbruk inom annat fiske på byamännens område såsom i strömmingsfisket om somrarna, i sikfisket (och förr även sälfisket) om höstarna, i fisket med småryssjor längs bäckar och sund om vintrarna och så vidare.

Laxnätlotten nr 3 – Ögern eller Ögerlotten

I det följande redovisar jag hur Ögern eller Ögerlotten, som var en av de 14 laxnätlotterna, kunde se ut med avseende på laxnätsnamn och laxnätställen. Lotten innefattar nätställen på öar och grund utanför Holmöns sydvästra strand. Hit hör framför allt vattnen kring Antögern och dess västra rev Antrevet, samt Ögern som är ett mindre skär söder därom. Huvudleden *öger* är i trakten 'ör, lågt och stengt skär', ofta med inslag av klippor och låg

vegetation. Lottens namn kommer av att 9 av laxvattnets 16 nät utsattes vid detta skär.

Strax norrut fanns också lottens fiskebastu där laxfiskarna tog in vid utsättning eller annat arbete med näten. Stugan hade eldstad och sovplatser för hela laget. Näten vaktades i tur och ordning av två man. För nätens vittning i Ögerlotten rodde emellertid två man ut var afton från byn. Avståndet hit var inte

August Holmgren från Holmön "bor" nätet, det vill säga binder det till telen. Foto 1965.

längre än att fångsten också kunde tas med på hemvägen till närmaste isbod. Vanligtvis gick man då tvärs över Skatan på vars östra sida det fanns en förvaringsbod.

Sikfisket

Sikfisket på Holmön var indelat i 34 lotter och bjöds ut till högstbjudande på byrådet. Till skillnad från laxfiskelotterna hade nu alla

öbor möjlighet att närvara, det vill säga även jordlösa och andra obesuttna. Fiskaren måste emellertid betala 6% av sin försäljning till byamännens kassa. Fiskelotterna i sikfisket arrenderades å andra sidan ut för fem år åt gången.

De stora fångsterna gjordes under lekfisket i slutet av oktober, då siken söker sig mot land och grund för att leka. Särskilt den grunda östra sidan var rik på leksik och här fanns också de flesta sikvattenslotterna.

Varje båtlag bestod av två man som tillsammans hade cirka 40 *lagnor* – sikfiskets och även abborr- och harrfiskets nät. De var av olika form och storlek beroende på användningsområde och årstid. Siklagnorna lades på kvällen och togs upp redan på efternatten. Tack vare så kallade skälldobbar med koskällor var det lätt att finna igen näten i mörkret; skälldobben svängdes av vågorna. På senare tid förekom också lyktdobbar med fotogenlyktor. Särskilda lyktställ i båtens bakstam förekom också som vreds mot den båtsida där näten drogs upp i den mörka oktobernatten.

Fiskelagen övernattade länge under enkla tjäll nära sikvattnet, ibland till och med i båten. Också närbelägna slätterstugor kunde duga. Med tiden blev det dock vanligt att intill varje vattenlott bygga sig egen bastu. I vattnet utanför utprovade samma lag särskilt goda lagnställen som användes år från år. Därav kom att fiskelagen i möjligaste mån sökte arrendera samma fiskevatten.

I sikfisket användes alltid enabåten – eller "tribölingen" som den också kallades efter antalet bordvarv på var båtsida – som är en mindre variant av skötbåten. Den användes även i an-

nat strandnära fiske, i synnerhet i fiske med den lilla noten "ena", men också då laxnäten vittjades som vi såg på bilden på sidan 42. En ordinär enabåt var 10 alnar (cirka 6 m) lång och kunde både ros och seglas.

Förre båtmotorns tid saltades sik och rom i fjärdingar, som seglades in till Umeå efter avslutat fiske. Sedan fisket motoriserats såldes fångsten färsk och tidigt varje morgon hämtades fisklådor och rombyttor med motorbåt för vidare transport med färjan.

Lagnor och lagnställen i Klubblotten

Sikvattenlotterna benämndes med nummer och namn och avgränsades genom noggranna topografiska beskrivningar i byprotokollen. "Klubben", eller "Klubblotten", var en av lotterna. Inom elva fasta lagnställen här satte bröderna Karl och Bertil Edlund varje natt ut 40–50 lagnor. Varje lagnställe benämndes efter mer eller mindre välkända ortnamn och märken. Det kunde vara större stenar och hållar vid strandkanten eller i vattnet, eller träd och andra strandformationer. På lagnstället "Svaget" till exempel lades lagnorna i rät riktning från ett "svag", 'svacka' på stranden, på "Hästkostället" i stället i hästskoform. På "Långgranhällan" lades lagnorna i ens med en lång gran på land och en hålla på stranden strax utanför. Endast undantagsvis förekom – som i laxnätfisket – egentliga nätnamn, men "Vinkelhaget" är ett exempel.

Strömmingsfisket vid Stora Fjäderägg

På våren och försommaren leker strömmingen vid land och grund, i synnerhet i den söd-

ra Holmöskärgården. Då fångades "vårlekarn" som var stor och fet. Efter midsommar drar strömmingen längre ut till havs. Då flyttade fiskaren med hustru och barn ut till Fjäderäggs gamla fiskehamn för att komma närmare lekgrunden. Nu fångades "vinterströmmingen" som togs i stora mängder och saltades in för vinterns behov.

Strömmingsfisket gav stadga i mathåll och ekonomi. I äldre tid var strömmingen en verklig basföda och viktig handelsvara. Alla deltog, men när kustbönderna allt mer prioriterade gårdsbruk och laxfiske, blev snart bara de obesuttna kvar i strömmingsfisket. Till dessa räknades framför allt byns "inhysingar", som var jordlösa strandfiskare, indelta soldater och inflyttade hantverkare. Fiskarbefolkningen levde på undantag och saknade del i byns egna rättigheter. Man hade dock på byns mark fått bryta jord för en ko och några getter. De flesta förblev mycket fattiga.

Strömmingsfiskets finmaskiga nät heter sköt. Att binda "ett sköt" tog en dryg månad i anspråk, och hela familjen engagerades i sysslan. Det tvåtrådiga lingarnet var spunnet så tunt att det nästan inte syntes i vattnet.

Hamnen

Den gamla Hamnen på Stora Fjäderägg blev tidigt ett betydande fiskeläge. Redan på 1600-talet fiskade bönder, borgare och soldater från andra delar av Kvarken här. Ofta deltog hela familjer. Två getter per båtlag medtogs för den färska mjölkens skull.

Holmöborna ansåg sig emellertid ha rätten till allt fiske på "Fjäderäggskäret". Man krävde

Fiskarstuga på
Stora Fjäderägg.
De ovala ringarna
på väggarna är efter
sälhudar som hängt
på tork. Foto från
1920-talet.

därför "landlega" av utbölingar, något som alla inte ville betala. År 1671 överlämnade öborna fiskehamnen till landshövdingen Johan Graan i Umeå. Man räknade med att han bättre än holmöborna själva skulle hålla ordning på hamnens fiskare.

I Hamnen fanns särskilda fiskarhus – under 1800-talet åtminstone 12 stycken. Många hade satts upp av finlandssvenska stadsbor som tidigt vistades på platsen. Varje lång huslänga innehöll många utrymmen. Förutom själva stugan med eldstad och sovlavar, även svale, skötbod för redskapen och salthus. Från huset ledde en spång ned till stranden där skötbåten drogs upp. Bakom fiskarhusen fanns gistvallen, där skötarna hängdes på tork. Hamnstugorna på Fjäderägg kom även till användning i vårvinterns säljakt.

År 1729 byggdes ett kapell i hamnen, kallad "finnkyrkan". Stommen hade fraktats ända från Gamla Karleby i Österbotten. Varje afton hölls här kort andakt och ett hamnråd inför kvällens skötläggning. Några gånger varje säsong kom också prästen från Umeå eller Holmön för att

hålla gudstjänst. Av kapellet finns i dag endast brostenen kvar. Det sägs att de sista timmerresterna fördes bort 1914 av några strandsatta sjömän som behövde bränsle till ångpannan.

För att underlätta livet i fiskehamnen fanns också en detaljerad hamnordning. Den innehöll många bestämmelser. En fiskare från varje båt samlades regelbundet på rådet hos hamnfogden och hans två bisittare. Där bestämdes när, var och hur varje båtlag måste lagna. Bröt någon mot bestämmelserna fick man böta. Hamnordningen från Stora Fjäderägg publicerades för övrigt i tidskriften *Västerbotten* redan 1921.

Landhöjningen har medfört att fiskeläget flyttats ut i omgångar. Av 1600-talets gamla hamn återstår endast en liten tjärn långt uppe på land. Även den sista fiskeperiodens båtlänningar är numera ointagliga.

Skötbåten

I strömmingsfisket användes skötbåten som fått sitt namn efter de finmaskiga skötarna. Skötbåtens andra namn var "fyrböling", efter

Fiskebastu på Laxbådagrund utanför Holmön i juni 1960.

antalet bordvarv. En ordinär skötbåt, se bilden på sidan 57, var 13 alnar (knapp 8 m) lång och kunde liksom enabåten både ros och seglas. I varje skötbåt deltog också här två fiskare, framsittaren och baksittaren. De benämndes efter sin placering i själva skötfisket och fördelningen av arbetsuppgifterna dem emellan var noga bestämd:

Framsittaren var den erfarne, och vanligen den som ägde båten och han skulle:

- ansvara för skötbåten
- tidigt på morgonen dra upp skötarna
- tillverka fjärdingar där strömmingen förvarades
- ansvara för att den färdiga varan inte tog någon skada
- dagligen infinna sig till hamnrådet

Baksittaren, som ofta var framsittarens hustru eller dotter, äldre son eller bror, skulle:

- stena skötarna innan de sattes ut
- sent på kvällen lagna ut skötarna
- skölja båt och redskap efter fisket

- koka mat (ofta strömming med mjölspad)
- mjölka medhavda getter
- bygga (= laga) rev i skötarna

Båda hjälptes åt att ta hand om fångsten, till exempel att rensa, salta i kar och sedan förpacka fisken i fjärdingar.

Metoden att salta fisk nådde Norrland under 1300-talet och fiskenäringen upplevde därefter ett stort uppsving. Det är troligt att Holmön bebyggdes den här tiden. Mot saltad fisk, framför allt lax, sik och strömming, kunde holmöborna byta till sig det man saknade på ön.

Skötar och skötställen

Varje båtlag på Fjäderägg använde 12 skötar, som lagnades på särskilt anvisade skötställen, se kartan på sidan 41. För rättvisans skull skiftades dessa var natt båtlagen emellan. Lugna sommarätter rodde en tredjedel av båtlagen

Det fanns särskilda tälningställen – den här bilden är hämtad från Skeppsvik, Sävar 1931 – där bomullsnäten impregnerades med en lag av bark, grankottar och någon kemisk substans för att de skulle hålla längre.

J.Ad. Forsberg tillsammans med sina anställda i salteriet på den tiden det begav sig.

till Mickelsgrundet långt i norr, och en tredjedel till Storgrundet långt i söder. Övriga båtlag lagnade kring Skäret – det vill säga Fjäderägg – och nästa natt bytte man.

På skötgrundan ankrades båtarna vid skötarna, och efter några timmars sömn – täcke och halmmadrass fanns med i båten – drogs näten upp.

På lördagsmorgonen rodde alla båtlag hem till byn. Nu var tid att se till gård och anhöriga samt att proviantera. Även kyrka och byabön var att tänka på. På söndagskvällen bar det ut igen, och nu blev det ofta kapprodd båtlagen emellan.

I mitten av augusti var det slut med skötfisaket. Då rodde och seglade man in till Umeå med last efter last med strömming, en sträcka på 3 landmil över öppet hav.

Moderna tider

År 1907 gick fiskarbefolkningen samman och byggde eget salteri på Holmön för inläggning av salt- och surströmming vilket gav en tryggare avsättning. Grosshandlaren J. Ad. Forsberg från Umeå övertog andelssalteriet 1918 och nu började man även med inläggning av lax. Under högsäsong sysselsattes ett 20-tal personer i fabriken.

Forsberg utökade 1928 med ett rökeri och nya arbetsutrymmen. Anläggningen förstördes emellertid i en brand på sensommaren 1950 och 45 000 burkar och 40 ton strömming – halva årsproduktionen – gick till spillo.

Fisket har alltid varit en betydande inkomstkälla för öborna. Laxfisket var särskilt viktigt för öns bönder, strömmingsfisket för de jordlösa. Sikfisket varje höst engagerade alla som ägde en båt. I slutet av 1960-talet fanns ännu tio fiskelag på ön som rättade sitt liv efter olika säsongsfisken, men i dag bedrivs endast husbehovs- och fritidsfiske.

Fiskevattnen runt Holmöarna anses av hävd som mycket goda, och intresset för fritidsfisket har ökat. Året om söker sig allt fler ut i skärgården för att söka fånga en harr eller lura en gädda.

Slupen – en förlorad bottnisk båttyp?

ÅKE SANDSTRÖM

Båtbyggaren och slöjdaren Thomas Distler bygger i vår tillsammans med Mikael Olsson en så kallad holmöslup i museets fiske- och sjöfartsutställning. Slupen var fiskhandlarnas särskilda båttyp, och i den transporterades bland annat lax, sik och strömming från Holmön till fastlandets uppköpare och grossister. Båttypen försvann i och med att båtmotorn blev vanlig under 1910-talet och tanken är nu att göra en rekonstruktion. Åke Sandström, initiativtagare till Holmöns Båtmuseum och även slupbygget, tecknar den historiska bakgrunden.

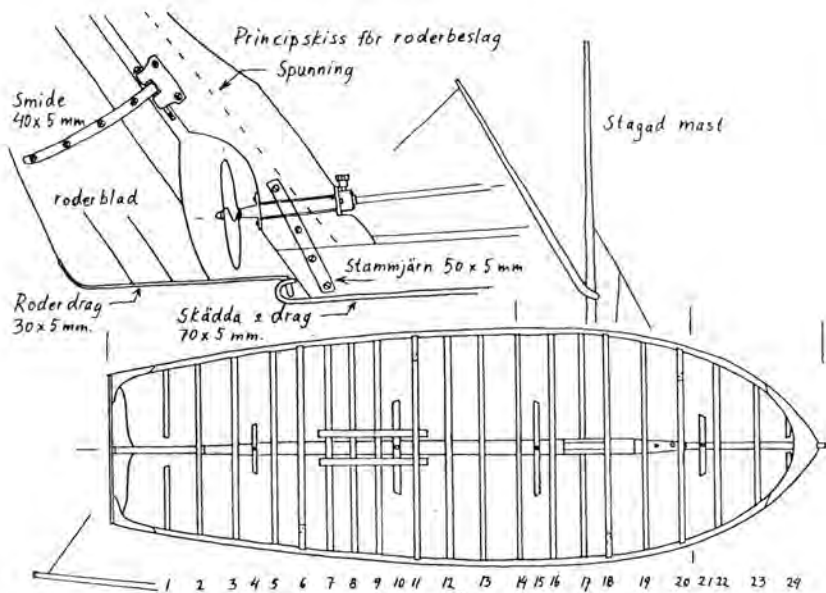
Hushållen på Holmön tycks i stor utsträckning ha samordnat sina stads- och kyrkresor förr i tiden. I Umeå fanns de närmaste handelshusen, och på Backen någon halvmil uppströms Umeälven deras kyrka och begravningsplats. Flera uppgifter i såväl äldre dokument som muntlig tradition berättar hur man gick samman i någon större privatägd båt för dessa längre båtfärder. Vintertid, när isen väl låg fast, var häst med släde bekvämaste färd sättet.

Det var byns handlare, många gånger hemmansägare och fiskarbönder, som ägde lämpliga res- och fraktbåtar. Deras större båtar som kallades skutor och haxar, men även fälbåtar av stor modell som var avsedda för säljakt, fick ibland duga för långresor – i synnerhet när risk för isdrev förelåg.

Efter den reguljära ångbåtstrafikens genombrott i mitten av 1800-talet, och vidare fram till de mindre bruksbåtarnas motorisering i början av 1900-talet, användes istället en mindre slup för holmöbornas transporter. Nu hade storleken på byhandeln betydligt reducerats. Frakter övertogs allt oftare av mer eller mindre reguljära ångbåtlinjer, och dessutom av lokala bärgningsfartyg eller lotsångare. De tidigare så omfattande kyrkresorna hade också minskat eftersom byn fått ett eget kapell i början av 1800-talet.

Minnet av sluparna lever kvar

I folkminnet lever ännu uppgifter om byns sista slupar. I ett sista skede tycks åtminstone två ha förekommit: "Ol Ols-slupen" och "Gustav

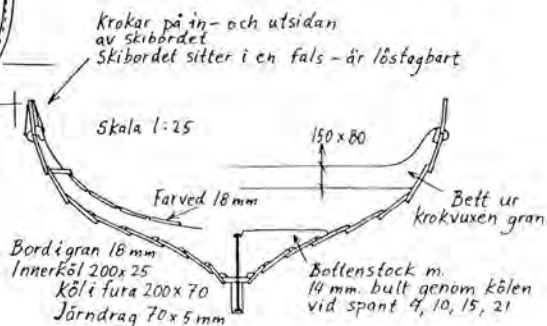
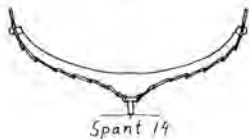
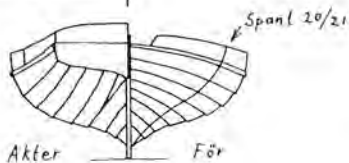
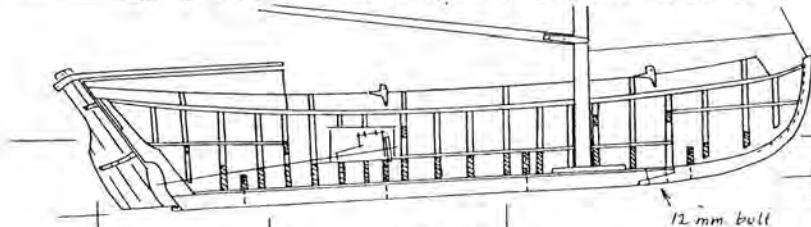
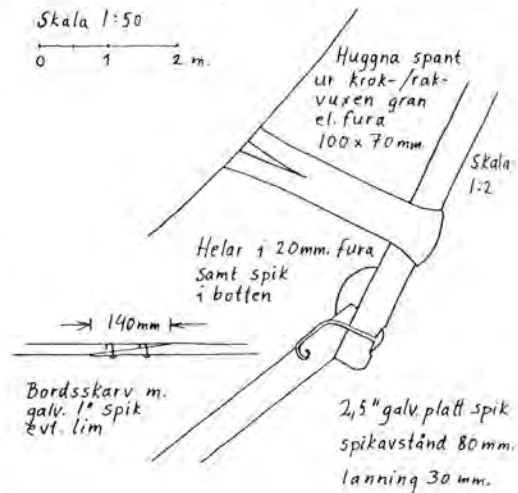

STORBÅT med kajuta, Holmön

Längd 10,5 m. Bredd 3,4 m
 Djup i aktern, skibord-köldrag 1,8 m
 Motor ht. gaffelsegel kv
 Ritad av Thomas Distler, Umeå
 Januari 2000

Skala 1:50

0 1 2 m.

Thomas Distlers ritning över en Holmöslup som nu håller på att rekonstrueras.

Edwards-slupen". Tidigast känner bytraditionen båttypen hos bonden och båtbyggaren Johan Olofsson (1825–1879) som byggde slupar för både handel och långfärd. Detta intygas också av att "n'Jann Olsa", som han kallas i bytalet, vid sin bortgång ägde en tredjedel i en slup med inventarier, värderad till 75 riksdaler.

Bland de sista slupägarna räknas bonden och fiskhandlaren Olof Olofsson som köpte lax av bönderna med mjöl, sirap och brännvin som viktiga bytesobjekt. Äldre öbor minns ännu Ol Ols-slupen, där den låg övergiven i en båtlänning i byns södra fiskehamn Jäbäck.

En annan välkänd fiskuppköpare i holmövattnen var handlaren Gustaf Anton Lindgren från Täfteå. Med slupen Bertha bedrev han under de sista decennierna på 1800-talet både fiskhandel och olika transporter, de senare framför allt åt lotsverket och dess bemannade fyr- och lotsstationer i området. Lindgrens-slupen förekommer rikligt i fyrmästaren Oskar Sjöstedts dagbok från Holmögadd, där den också avritas på enkelt men belysande vis. Här talas framför allt om last av virke, tjära, ved och fotogen till fyrplatsen, men även om säsongarbetande fyrpersonal och – gödsel!

Slupen var byggd som en stor skötbåt

Endast få uppgifter finns idag noterade om holmöslupens faktiska konstruktion och särskilda kännetecken. Efter arkeologen Gustaf Hallström förekommer emellertid en intressant om än schematisk beskrivning av båttypen, bokförd under hans vistelse på Holmön påsken 1926:

Slup, byggd som en stor skötbåt, med vissa detaljlikheter, t.ex. en liten akterspegel. Stora och djupa, 5–6 fot djup, antagligen nära dubbelt så lång som en skötbåt. Lastade 40 strömmingstunnor, 50–60 säckar mjöl och annat, samt 20 och fler karlar.

Fanns 2 eller flera i byn – på sistone 2 st. Med dessa gjordes uppköp för hela byn kring "Martnesshälla", Reginadagen [= marknadshelgen i september]. Båtarna hyrdes av byns olika gårdar (3–4 resor, t.o.m. 5 innan allt klart).

Riggades som fälbåten [= med gaffelsegel] men med 2 par sidostag. I gamla dagar ett stort råsegel – liksom på alla båtar. "Slupa" voro öppna men med frambark och bakbark och "far-ven".

Med de lokala bättermerna "frambark och bakbark" skall här förstås att båten hade trekantiga sittbräden både längst fram och längst bak i båten. Den långsgående beklädnaden på botten, "far-ven", var formad efter båtens botten.

Att handlarnas klinkbyggda slupar förutom i storlek knappast avvek i någon högre grad från de i trakten så vanliga skötbåtarna, antyder också några rader ur en bouppteckning från 1836 där handlaren och skepparen Carl Erik Grubbströms kvarlätenskap antecknas. I hans för sin tid tämligen omfattande handelsverksamhet – varorna i magasin och sjöbodas värderades till hela 730 riksdaler – använde han nämligen en "stor skötbåt med fot under och järnstång". Foten, här rimligen den extra utanpåliggande köl som även

Slup i Byviken, Holmön, fotograferad 1914.

förekom på fälbåtar, antyder en medveten strävan att ge båten bättre seglingsegenskaper och kanske även en möjlighet att delta i säljakt på is. En resa med Grubbströms-slupen beskrivs för övrigt i *Västerbotten* 1986.

Haxe, ett annat ord för 'mindre fartyg'

Ett annat ord för 'mindre fartyg', belagt i nordnorrländska dialekter är *haxe*, som i uppslagsböcker ges betydelsen 'ett slags platt, enmastat, mindre fartyg'.

Också på Holmön förekom benämningen *haxe*, här emellertid i formen *hakst* 'större segelbåt med en mast'. Någon närmare beskrivning för samma ord står numera inte att erhålla. Endast få äldre sagesmän på Holmön känner idag båtbenämningen, varför inte heller båtens äldre funktion och utseende kan utredas i detalj. Från Västerbottenskusten finns emel-

lertid några fler uppgifter på haxens förekomst och användning bland annat i Gumboda, redovisade av Kurt Boberg i *Västerbotten* 1975.

På Holmön tycks haxar ha använts i framför allt längre sjötransporter. Här förekom för att byns handlare även bedrev handelsfärder och transporter på Österbotten och Ångermanland, och kanske även Stockholm. Under senare delen av 1700-talet fanns till exempel hos bonden Johan Mickelsson rester efter en haxe. I en bouppteckning från hans död 1809 antecknas ett "stort Hax segel och Tacklage 13, 42 rdr", samt "ett par öfverslag till en Haxe värderad till 1 rdr".

Tydligen avser benämningen *haxe* på Holmön ibland även *slup*. Det framgår inte minst i en bouppteckning från 1848, då ogifte bondsonen Pehr Emanuel Mickelsson-Holmsten avlidit. Han skrevs då för – förutom ett parti handelsvaror – en "1 st. klinkbyggd slup eller haxe med 3 segel, om nära 5 lästers drägt och stående och löpande Tågvirke", därtill för "en st. större dragg med kätting, och 2 st. mindre dragg", alltsammans till ett värde av hela 266 riksdaler. I samma uppteckning finns för övrigt även noterat en "gammal slup eller båt utan inventarier 8 rdr". Här hittas benämningen *slup* för första gången i källor från Holmön.

Till grund för det nordsvenska dialektordet *haxe* ligger ett genuint finskt ord *haaksi* 'fartyg, farkost, skepp', känt från skilda håll i Finland. Ordet har även lånats till samiskan och en genomgång i litteraturen visar att båtbenämningarna *haxe* och *slup*, ibland även *skäribåt* eller ofta helt enkelt bara *storbåt*,

Tvåmastad skötbåt av holmötyp i Byvikens hamn. Lägg märke till slupen som skymtar mellan bodarna i bakgrunden.
Foto omkring 1910.

som omväxlande förekommer, knappast be-tecknat någon särskild fartygstyp, utan hela den grupp av olika slags mindre segelfartyg som mer eller mindre lokalt ombesörjde Bot-tenvikens nyttotrafik.

Ny framtid för slupen?

Med Norrlandskustens ångbåtstrafik kom både borgarnas skepp och allmogens skutor, haxar och slupar allt med ur bruk. När sedan båtmotorerna introducerades i början av 1900-talet konkurrerades de sista seglande bysluparna bort. Från 1909 ombesörjdes hol-möbornas transporter helt av en kooperativt ägd "motorslup", Dufvan, inköpt från Mar-

strand på Västkusten. På 1930-talet startades reguljär passbåtstrafik från Holmön över västra Kvarken med anslutande bussförbindelser vid Osnäs kaj. Det var början till den trafik vi ännu känner på Norrfjärden. De enkla bruksbåtar-nas breda användning förpassades härefter till enbart kustnära fiske och vårens isfärder.

Männe det inte åter finnas behov av den båttyp slupen – eller varför inte haxen – en gång representerade. Borde inte även i Kvarken en sådan större bruksbåt kunna bli ett viktigt inslag i lokalt baserade besöksnäringar – varför inte som res- och fraktbåt i den allt mer efter-frågade uppgiften att frakta besökande ut till Holmöskärgårdens många sevärdheter.

Västerbottens sportfiskeklubb

STURE HEDBERG

Ännu i början på 1920-talet fanns i hela landet endast ett fåtal sportfiskeföreningar. De första hade bildats i Göteborg (1908), i Jämtland och Östergötland (1910). I Västerbottens län saknades fortfarande en sådan förening när jämtan Rudolf Hammarström, med rötter i det jämtländska sportfisket, kom till Umeå som ryttmästare vid K4. Han och en kollega till honom, Erik Zetterberg, var båda entusiastiska och skickliga sportfiskare, och de tog initiativet till bildandet av en sportfiskeklubb med säte i Umeå. Efter ett omsorgs-

fullt förarbete bildades klubben den 29 april 1923 vid ett konstituerande sammanträde med tretton stiftare. Medlemsantalet bestämde till 30. Det har senare höjts vid ett flertal tillfällen, och klubben har för närvarande 90 ordinarie/betalande medlemmar samt 25 veteranledamöter, 7 hedersledamöter och ett växlande antal sportfiskejuniorer.

Klubbens första fiskevatten blev ett arrende av spöfisket 1924 på en mer än milslång sträcka av Juktåns övre delar inom Sorsele kommun. Arrendet har sedan förnyats undan

för undan, fastän arrendesträcken på 1960-talet minskades till drygt tre kilometer kring den 1938 på ofri grund byggda klubbstugan. År 1960 beslutade klubben på eget initiativ att endast flugfiske med flugspö och fluglina skulle vara tillåtet på arrendesträcken. Så gäller alltså och det utgör numera en förutsättning för arrendet.

Redan från 1926 fick klubben av Vattenfall arrendera Brännlands, Gubböle, Bergs och Svallets byamäns vatten i Umeälven. Av dessa fiskevatten var det fina Brännlandsvattnet under lång tid klubbens främsta och mest besökta fiskevatten, även om Juktåarrendet efter klubbstugans tillkomst alltmer kom att bli ett huvudintresse för många av klubbens fiskare. Brännlandsarrendet fortlöpte till och med utgången av 1968, då ortens fiskeklubb övertog fisket.

Bland ett stort antal övriga fiskevattensarrenden under årens lopp kan som särskilt uppskattade i klubben nämnas en 4 km lång sträcka av Åhedån (1930–57) och en lika lång sträcka av Sävarån (1954–66). Åren 1975–94 hade klubben även ett avtal med Böle byamän om fiskerätt på deras vatten i Umeälven.

Somrarna 1990–94 kom klubben, som fört statistik över medlemmarnas fiske i Juktån alltsedan 1938, att delta i ett fiskundersökningsprojekt i Juktån. Projektledare var dåvarande fiskerikonstulanten Erik Fisk, som läsaren för övrigt får stifta närmare bekantskap med på annan plats i tidskriften, och undersökningen grundade sig i huvudsak på klubbens fiske. Under dessa år skulle alla tagna fiskar oberoende av storlek behållas och note-

ras i särskilda analysprotokoll. Otoliter och fjällprover skulle tas från öringar och harrar av viss storlek. Undersökningen ersattes 1997 av en ny flerårig sådan, denna gång i regi av Institutionen för vattenbruk (projektledare docent Torleif Eriksson) vid Sveriges Lantbruksuniversitet, SLU. I dess förutsättningar ingick bland annat ett obligatoriskt catch & releasefiske på en stor del av arrendesträcken med viss märkning av tagna fiskar, samt fortsatt analysprotokollföring av all fångad fisk. Utrymmet medger dock ej att här närmare redovisa målsättningarna för respektive undersökning.

Årliga interna klubbävlingar har nästan alltid stått på programmet, men brukar numera vara begränsade till grenen enhands flugspö på gräsunderlag: precision och längd. Precisionskast innebär att med enhandsspö placera en fluga i ett förutbestämt mål. Vad gäller längdmomentet är det som det låter: att med flugspöet förpassa flugan så långt man förmår med bibehållen kontroll av teknik och utförande. År 1950 deltog klubben dock i Norrlandsmästerskapen och stod påföljande år även som arrangör för dessa. Bland andra verksamheter märks under senare år flugbindningsträffar samt fiskeutflykter vår och höst till exempelvis Lögdeälven eller Byskeälven eller pimpelfisketräffar vintertid utanför Holmsund.

Klubben har två ordinarie sammanträden årligen (i maj och november) samt utöver jubileumsfester enstaka andra klubbester. Ordförande är för närvarande Sten Strömberg i Umeå.

Mer att läsa – fiskelitteratur i urval

Arwidsson, I., *Strömmingsfiske – en undersökning över i Gävleborgs län använda metoder, redskap och benämningar* (1913).

Arwidsson, I., *Spridda anteckningar om Gävlefiskarnas forna fiskeresor norrut* Svensk Fiskeritidskrift (1924).

Bottnisk kontakt VIII Piteå museum 9–11 februari (1996).

Ekman, S., *Norrlands jakt och fiske* (1910).

Hallman, S.O., *Lite svensk sportfiskehistoria* (1985).

Hartelius, S., *Skarpe udds fiskelagare: fisket och livet i ett samhälle vid Ångermanlands södra kust fram till 1960* (1983).

Hedberg, S., *Västerbottens sportfiskeklubbs historia* (1973).

Häggström, S., *Utbölingsfiske vid Norrlandskusten särskilt Ångermanland* (1972)

Jakt och fiske – nordiskt symposium om livet i en traditionell jägar- och fiskarmiljö från förhistorisk tid fram till våra dagar (1975).

Jirlow, R., *Säljakt och fiske i Västerbottens län* (1927).

Memorial angående vissa fisken i Ume älv med Vindelälven m.m. (1956).

Nordlinder, G., *Strömmingsfiskare i Lövsele – om fisket i en Västerbottensby från sekelskiftet till idag* (1977)

Stenberg, K.-A. & Berggren, Å., *Fisket i Piteå II – Kustfisket under 1900-talet och Rönnskärs hamnlags handlingar* (1999).

Rosén, N., *Om laxen och laxfisket i Västerbottens län* (1918).

Rosén, N., *Vår fiskerinäring* (1947).

Tedebrand, L.-G., *Strömning och demografi – familj och hushåll i bottnisk kustbygd 1650–1950* (1995).

Wedin, P.J., *Det forntida fisket vid Norrlandskusten* (1930).

Weissglas, G., *Lax i strida strömmar – sportfisket som regional utvecklingsresurs; slutrapport från projektet "Laxen tillbaka i våra älvar"* (1996).

Litteratur katse-artikeln:

Claesson, C., *"Slå ut en katsa". Ålderdomligt fiske i en sörmlandssjö* Fataburen (1937).

Ekman, S., *Norrlands jakt och fiske* (1910).

Ekman, S., *Några ålderdomliga fiskemetoder med risbyggnader* Fataburen (1919).

Enholm, J., *Enfalliga Anmärkingar Om Öst-Götha Skäre-Boars Öfliga Fiske-Sätt i Östersjön 2* (1754).

Granlund, J., *Inlands- och östersjöfiske* Nordisk Kultur 11–12A (1955).

Gyllenberg, J.G., *Kort Afhandling om Insjö-Fisket i Swea Riket* (1770).

Göthe, G., *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation från mitten av 1500-talet till omkr. 1750* (1929).

Hagberg, U.E., *Fiskekatsan idag och för 3 500 år sedan* Tor 8 (1962).

Schultze, S. Thomasson, *Den Swenske Fiskaren, Eller Wälment Underrättelse Om Det i Sverige nu för tiden brukeliga Fiskeri, Jemte Beskrifning på de bekanta Fiskar och Fiske-redskap* (1778).

Sirelius, U.T., *Über die sperrfischerei bei den finnischugrischen Völkern. Eine vergleichende ethnographische Untersuchung* Soumalais-ugriläinen seura. Kansatieteielisiä julkaisuja 3 (1906).

Virtanen, E.A., *Katsa*. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 8 (1963).

nära notiser

Under denna rubrik är korta notiser från länets hembygdsföreningar och museer välkomna. Program, projekt och initiativ är spännande och viktigt för andra att ta del av. Skicka notiser eller idéer för nästa nummer till redaktören senast den 1 maj 2000.

Värningskampanj för fler prenumeranter...

...och du får också vara med! Genom att värva en ny prenumerant deltar Du i hembygdsförbundets utlottning av goda böcker. Att prenumerera år 2000 kostar för:

Fyra nummer	160 kronor
Årets nummer i en årsbok	180 kronor
Lösnummer och årsbok	240 kronor
Taltidning, fyra nummer	140 kronor

Få en god vän att prenumerera på tidskriften genom att sätta in rätt belopp enligt ovan på Västerbottens läns hembygdsförbunds pg 6 26 22-6. Se till att vederbörande inte glömmer att ange sin adress och vad inbetalningen avser. Dessutom måste han/hon ange adressen till Dig som står för värningen.

Så fort beloppet kommit in på förbundets postgiro får Du en trisslott och ni är båda två med i bokutlottningen.

Ju fler nya prenumeranter Du lyckas värva – desto fler lotter. Kampanjen pågår i mars–april och dragningen sker vid hembygdsförbundets årsmöte i Norsjö lördag 6 maj 2000.

Bland vinsterna märks *Sune Jonssons album – Fotografier från Femtio år* (utkommer i höst), guideboken *En bit Västerbotten*, O.P. Pettersson-boken *Nybyggares dagliga leverne, Umeås blå dragoner* samt den nyligen utkomna och uppmärksammade *Västerbottens fåglar*.

Banvaktsänkan Severina Nyberg, Nyluspen, Vilhelmina.

Sune Jonssons ALBUM – Fotografier från femtio år

I år fyller museets välkände medarbetare, fotografen och författaren Sune Jonsson 70 år. Det uppmärksammar hembygdsförbundet och museet genom att ge ut *Sune Jonssons album – Fotografier från femtio år*. Det blir en 250-sidig bok med lika många bilder som presenterar Sune Jonssons halvsekkellånga gärning, en gärning som saknar motstycke i Sverige.

Per-Uno Ågren är huvudredaktör och Göran Carlsson svarar för den grafiska formen. De båda har varit kolleger till Sune Jonsson och tillsam-

mans med honom arbetar de sedan en tid tillbaka med att sammanställa boken. Författaren Gunnar Balgård bidrar med en inledning om Sune Jonssons verk.

Sune Jonssons album – Fotografier från femtio år kommer ut i höst och priset blir ca 250:- i bokhandeln. Redan nu erbjuds emellertid hembygdsrörelsens och museets vänner att teckna förhandsbeställningar. Priset är 195:- inkl. moms – porto tillkommer. Erbjudandet gäller fram till 31 augusti 2000 och anmälan är bindande.

Skicka Din förhandsbeställning till:
Västerbottens läns hembygdsförbund
Att. redaktör Ola Kellgren, Box 6083 906 03 UMEÅ

Betalning sker mot faktura i samband med bokens leverans.

Läsarundersökning

Tidskriften *Västerbottens* trogna läsekrets kommer under våren att bli föremål för en läsarundersökning. Två studenter från Institutionen för kultur och medier vid Umeå universitet, Anna Eikedal och Cecilia Strömsö har valt att skriva sin C-uppsats om tidskriften. Anna och Cecilia, som läser Media och kommunikationsveten-

skap, kommer under vårvintern att skicka ut en enkät till ett representativt urval prenumeranter och be dem svara på en rad frågor. Därefter kommer ett antal personer att väljas ut för närmare och mer kvalitativa intervjuer. Syftet med läsvärdesundersökningen är bland annat att göra en innehållsanalys över de senaste

årens teman, att ta reda på vem som läser tidskriften och vad man tycker om den samt inte minst att lämna förslag på hur vi skall gå till väga för att nå nya läsare.

Uppsatsen beräknas vara klar vid vårterminens slut.

Årsmöte i Norsjö 6 maj 2000

Västerbottens läns hembygdsförbund håller i år sitt årsmöte lördag 6 maj med Norsjöbygdens hembygdsförening som värd. Förutom sedvanliga årsmötesförhandlingar blir det visning av hembygdsområdet, föredrag om interiörmåleri av museets byggnadsantikvarie Annika Lindberg samt en presentation av Norsjö ungdomsråds verksamhet av Robert Lundgren.

På programmet står också utdelning av årets stipendier ur Hembygdsfonden samt lottdragning bland dem som värvat nya prenumeranter på tidskriften *Västerbotten*.

Årsmötet startar med samling kl 09.30 och alla hembygdsvänner i Västerbotten hälsas hjärtligt välkomna.

Ny medlem i hembygdsförbundet

Det nya årtusendet börjar med att vi nu fått ytterligare en medlemsförening i förbundet. Det är Tväråbäcksbygdens intresseförening, bildad 1987 och med ett 80-tal medlemmar idag, som beviljades inträde vid styrelsemötet i januari och som nu hälsas varmt välkomna som medlemsförening nr 39.

Vintermöte i Skellefteå

Hembygdsförbundet provar nya vägar med vintermötena och årets upplaga hölls i Skellefteå med Studieförbundet Vuxenskolan som medarrangör. Temat för årets upplaga var "Skoglig kulturhistoria" och mötet syftade till att skapa ett intresse bland hembygdsföreningarna för att i studiecirkelform dokumentera fornlämningar och kulturminnen i skogarna. Detta menar man från förbundets sida är viktigt av flera skäl, dels får byn/hembygdsföreningen viktiga

egna kunskaper om hembygden, dels skapas ett bra kunskapsunderlag för de inventeringar som på senare år bedrivits i Skogsvårdsstyrelsens regi.

Mötet hölls under ledning av museets turist- och hembygdsantikvarie Anders Karlsson som efter en liten övergripande inledning överlämnade ordet till arkeolog Gunhild Rydström från Skogsmuseet i Lycksele och fd jägmästaren Per André från Skellefteå. De båda visade med fascinerande bilder vilka slags kulturspår

Apropå fiske...

Du känner väl till att det går att hyra videofilmer för en billig penning i museets reception. Sune Jonsson har gjort flera omfattande dokumentationer av traditionellt fiske, till exempel "Nättingfiske i Rickleån" (1984) och inte minst filmen "Ett fiskarår" från mitten av 1970-talet där man i fem timslånga avsnitt får följa Täfteåfiskarna Helge och Gösta Sundströms kustnära fiske utanför fiskeläget Rovågern.

Filmerna kan beställas från läns-
museets reception, tfn 090-17 18 00,
där man också kan få en utförlig
förteckning över vilka filmer som
finns tillgängliga.

som den observante kan upptäcka i skog och mark. Det kan gälla spår efter förhistoriska boplatser, samiska härdar, bleckor i träden, rågångar, vinter- och materialvägar, pottaske- och salpeterugnar, kolbottnar med mera.

Lunch avnjöts på Nordanågårdens Vårdshus och innan avslutningsdiskussionen på eftermiddagen passade museets redaktör Ola Kellgren på och gjorde lite reklam för sommarens och höstens tidskrifts- och bokutgivning.

Frihandsmålat dörröverstycke från köket till en välbevarad korsbyggnad i Ålgsjö, Fredrika. Foto 1999.

MARIA LÖFGREN/BBM

I nästa nummer...

I ett utökat försommarnummer presenteras det mesta och det bästa av länets bevarade rumsmålari, ett måleri som omspanner allt från enkla stänk- och schablonmålade interiörer till djärva färgsprakande figur- och marmoreringsmålade rum. Museets byggnadsantikvarie Annika Lindberg inventerade för ett par år sedan det som finns kvar av äldre dekorationsmåleri i – oftast privatägda – hus runt om i Västerbotten. Dokumentationen gällde alla slags handmålade dekorationer i profana byggnader såsom figurmåleri, marmorering, schablon-, stänk- och träimiterande målning.

I en nyskriven artikel av museets mångåriga medarbetare Per-Uno Ågren får vi också möta en av de

tidiga pionjärerna i arbetet med att dokumentera den västerbottniska kulturhistorien – folklivsforskaren, konstnären och konservatorn med mera Evert Larsson från Hössjö utanför Umeå.

Den kringvandrande allmogemålaren och träsnidaren Per Erik Davidsson från Lycksele brukade ta några steg tillbaka när han höll på med sitt väggmåleri och högt upprepa orden "Vackert å grannt". Sällan kan man väl finna ett lämpligare namn för vad som väntar oss i nästa nummer av *Västerbotten*.

Vackert å grannt utkommer i juni.

OSSIAN OLOFSSON

Fiske med storryssa utanför Norrmjöle,
Hörnefors. Foto ca 1930.

OMSLAGETS FRAMSIDA

Strömmingsfiske med storryssa utanför Lövön, Holmsund.
Foto Ossian Olofsson/Nordiska museets arkiv 1931.

OMSLAGETS BAKSIDA

Strömmingsfiskarna Fritz Holmgren och Åke Avander, Avan, Lövånger.
Foto Sune Jonsson 1961.

västerbotten

Redigeras vid Västerbottens museum
i samarbete med Skellefteå museum.

Ansvarelig utgivare

Gerd Häggman, 090-17 18 04

Redaktör

Ola Kellgren, 090-17 18 02

Grafisk form

Kikki Lundberg, Ateljé 293, Umeå universitet

Prenumeration och distribution

Receptionen, 090-17 18 01 och

Lena Bertilsson, 090-17 18 05

Telefax 090-77 90 00

Redaktionens adress

Tidskriften Västerbotten

Västerbottens museum

Box 6083, 906 03 Umeå

Telefon 090-17 18 00

Telefax 090-77 90 00

E-post: ola.kellgren@vasterbottensmuseum.se

Rekviritioner och prenumeration

Västerbottens läns hembygdsförbund

Postgiro 6 26 22-6.

Offsettryck

Tryckeri City, Umeå 2000.

Tryckt på Svanen-märkt papper.

Prenumeration

Årets nummer 160:-

Årets nummer i en bok 180:-

Årets nummer och bok 240:-

Taltidning, årets nummer 140:-

ISSN 0346-4938

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.

Lösnummerpris 60:-

västerbotten ●

Tidskriften produceras av Västerbottens museum
för Västerbottens läns hembygdsförbund

Pris: 60:-